

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LIPSKIEGO NA LATA 2021-2024

Instytut Ochrony Zabytków
w Warszawie
Biuro w Radomiu
20-01 Radom, ul. Żeromskiego 53
tel. 48 363-92-14; tel. 48 363-85-14

STAROSTA
Sławomir Śnieciuch

*Pismo PR.5120.10.2021.T6
z dn. 24.08.2021r.*

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	3
2. Podstawy prawne opracowania programu opieki nad zabytkami	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	20
5. Relacje programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	24
6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu lipskiego	36
6.1. Ogólne informacje na temat historii powiatu	36
6.2. Krajobraz kulturowy	39
6.3. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony	41
6.4. Zabytki nieruchome – stanowiska archeologiczne	88
6.5. Zabytki ruchome, w tym muzealne	95
6.6. Dziedzictwo niematerialne	96
6.7. Miejsca pamięci	98
7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu	101
8. Założenia programowe i zadania programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego	104
9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	107
10. Źródła finansowania opieki nad zabytkami	108
11. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	127

1. Wstęp

Celem opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego na lata 2021-2024 jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez samorząd powiatu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego występującego w jego granicach administracyjnych, zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.). Program został opracowany zgodnie z wytycznymi poradnika metodycznego „Gminny program opieki nad zabytkami”, przygotowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie.

Dziedzictwo kulturowe to nie tylko dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, lecz także dorobek naszych czasów. Najczęściej utożsamiamy zabytki z obiektami architektury, sztuki lub archeologicznymi. Tymczasem, w świetle prawa za zabytek uznaje się nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością, stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zabytki są niezastąpionym źródłem informacji o życiu i działaniach człowieka oraz o historycznym rozwoju umiejętności artystycznych i technicznych. Zabytki są zasobami nieodwracalnymi, decydującymi o tożsamości miejsca. Chcąc zachować łączność pomiędzy przeszłymi i przyszłymi pokoleniami, musimy dążyć do ich zachowania. Złożoność i interdyscyplinarność działań w tej sferze w warunkach gospodarki rynkowej wymaga strategicznego zarządzania zabytkami, opartego na długookresowej wizji rozwoju. Narzędziem realizacji strategii opieki nad zabytkami mają być programy opieki nad zabytkami. Świadomość potrzeby ratowania i ochrony zabytków, dbanie o należyty stan zabytków jest coraz powszechniejsza wśród mieszkańców naszego powiatu. Rewitalizacja poszczególnych obiektów, jak również całych zespołów zabudowy jest szansą na ich uratowanie. Tak więc stworzenie programu opieki nad zabytkami jest nie tylko koniecznością przewidzianą ustawą, ale przede wszystkim potrzebą społeczną. Jest również ważnym czynnikiem w upowszechnianiu wiedzy i pomaganiu właścicielom zabytków w dbaniu o ich dobrą kondycję. Miejsce nigdy nie będzie atrakcyjne dla turysty, jeżeli jego zabytki będą zaniedbane, niewłaściwie promowane czy eksponowane. To urok zadbanych zabytków, ulicznych zaułków i parków tworzy niepowtarzalny charakter danego miejsca do którego z chęcią powraca turysta. Kultura i tradycja naszego regionu, malownicze położenie geograficzne oraz zabytki tworzą niepowtarzalny produkt turystyczny, który jest znaczącym elementem rozwoju powiatu.

Powiatowy program opieki nad zabytkami jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Stanowi podwalinę współpracy między samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta rozwijana w kolejnych latach powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Nieodzownym elementem tego typu działań jest budzenie w społeczeństwie świadomości istnienia zabytków i potrzeby ich rewitalizacji, jak również zwrócenie uwagi na istniejącą wspólnotę kulturową. Aby to osiągnąć należy pobudzić świadomość właścicieli, użytkowników i jednostek samorządu terytorialnego, skłonić te grupy do współdziałania, wzbudzić ich odpowiedzialność za właściwy stan zachowania obiektów historycznych oraz aktywny udział w zakresie opieki nad zabytkami.

Niniejszy program jest drugim dokumentem tego rodzaju opracowanym dla powiatu lipskiego. Postanowiono, że w programowanym okresie, tj. w latach 2021-2024 działania podejmowane w jego ramach, będą dotyczyły przede wszystkim działań określanych jako miękkie, tj. działań o charakterze nieinwestycyjnym. Celem ich jest przede wszystkim promocja powiatu i jego dziedzictwa kulturowego, jak również edukacja dotycząca opieki nad zabytkami połączona z wydarzeniami o charakterze historycznym. Mają one stanowić podstawę do działań podejmowanych w kolejnych okresach programowych, gdy świadomość w zakresie ochrony zabytków będzie większa.

Sprawozdanie z realizacji programu opieki na zabytkami powiatu lipskiego za lata 2016-2019 stanowi osobne opracowanie, które zostanie zaprezentowane Radzie Powiatu Lipskiego.

2. Podstawy prawne opracowania programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną obowiązku wykonania powiatowego programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego na lata 2021-2024 jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.).

Szczegółowe cele powiatowego programu opieki nad zabytkami zawarte są w art. 87 tej ustawy i należą do nich:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami przez samorządy - zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy Zarząd Powiatu sporządza na okres czterech lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje Rada Powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji Zarząd Powiatu sporządza co dwa lata sprawozdanie, które następnie przedstawia Radzie Powiatu.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obiekty zabytkowe – zabytki nieruchome i ruchome, podlegają na terytorium Polski ochronie prawnej na mocy wielu aktów prawnych:

3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku

Obiekty zabytkowe są objęte ochroną prawną określoną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

3.2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.).

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.). Dla niniejszego programu zasadne jest przywołanie poniższych artykułów tej ustawy:

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

1. zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
2. zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

3. zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
4. zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
6. prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
7. prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
8. roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
9. badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
10. badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
11. badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
13. historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14. krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
15. otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
2. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6.1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
2. zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85 z późniejszymi zmianami),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16.1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Art. 17.1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

4. składowania lub magazynowania odpadów.

Art. 18.

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19.

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20. Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1/ zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2/ inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3/ inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Szczegółowy zakres zadań i kompetencji organów samorządu powiatowego w odniesieniu do problematyki ochrony dóbr kultury został uregulowany przede wszystkim w dwóch ustawach:

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym.

art. 4 ust. 1 - zawiera generalną zasadę, że powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym. Ustawodawca wymienia wśród dwudziestu trzech kategorii zadań publicznych powiatu kulturę i ochronę dóbr kultury. Katalog ten ma charakter zamknięty, rozszerzyć go może jedynie przepis ustawy szczególnej.

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

art. 103 - określa wyłączne kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora starosta ustanawia społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków. Osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, natomiast osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna.

art. 12 - starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

art. 50, ust. 3 – w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

art. 81 - dopuszcza możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Łączna kwota dotacji udzielonych przez organ stanowiący powiatu nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych

prac lub robót. Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Szczególnie ważną rolę Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przypisuje właścicielowi lub posiadaczowi obiektu zabytkowego. Należy podkreślić, że dysponowanie zabytkiem powoduje – z jednej strony – obowiązki ciężące na właścicielu/użytkowniku, z drugiej jednak strony przysługują mu liczne prawa.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 25.

1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Art. 26.

1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan

zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku.

2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Art. 27. Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

We wniosku należy wskazać zakres planowanych prac, ze wskazaniem zaplanowanych do zastosowania materiałów budowlanych i rozwiązań technicznych.

Art. 28.

Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o: 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia; 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia; 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany; 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Art. 31.

1a. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo

2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego

– jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności

na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

3. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Art. 36.

1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

2. Na polskich obszarach morskich pozwolenie na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1 pkt 5 i 12, wydaje dyrektor urzędu morskiego w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków właściwym dla miejsca siedziby urzędu morskiego.

3. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1, mogą określać warunki, które zapobiegają uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku.

4. Wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić wydanie pozwolenia na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1 pkt 6, 9 i 11, od przeprowadzenia, na koszt wnioskodawcy, niezbędnych badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych. Egzemplarz

dokumentacji badań jest przekazywany nieodpłatnie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

5. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1, wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

6. Pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z nieruchomości, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

7. Pozwolenie na prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania. W przypadku nieuzyskania zgody właściciela lub posiadacza nieruchomości na przeprowadzenie tych badań lub poszukiwań przepisy art. 30 ust. 1 i 2 stosuje się odpowiednio.

8. Uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami Prawa budowlanego.

3.3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2020 r., poz. 1378).

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1, pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym zostały określone zadania własne gminy:

Art. 7.1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9. kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.4. Inne akty prawne.

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się także w innych obowiązujących ustawach, przede wszystkim:

- ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2020, poz. 1378),

- ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2020 r. poz. 2127),

Art. 20, ust. 2:

W zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia. Do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt 2, oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami. W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia – wnosi sprzeciw, w drodze decyzji.

Art. 39

1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

- ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2020 r., poz. 2338),

- ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2020 r., poz. 1378),

- ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. 2020 r., poz. 1990),

- ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. 2020 r., poz. 194),
- ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. 2020 r., poz. 1057).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 2020 r., poz. 902),
- ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 2019 r., poz. 1479).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2020 r., poz. 164).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022

Art. 84 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* nakłada na Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego obowiązek sporządzenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*. Celem krajowego programu jest stworzenie warunków niezbędnych do sprawowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W krajowym programie zostały określone cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposoby finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji. Zadaniem głównym polityki państwa w dziedzinie ochrony zabytków jest stworzenie w najbliższej przyszłości mechanizmów, które dostosowałyby tę sferę do warunków gospodarki rynkowej. Planowane działania dotyczą sfery legislacyjnej, zmian organizacyjnych obejmujących konieczne rozszerzenie zakresu działań instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz zmian w strategii i organizacji ochrony dóbr kultury.

Założenia do programu krajowego określiły cele i kierunki działań oraz zadania, które powinny być podjęte w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

Kierunek działania 1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym. Zadania:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami;
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym;
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach;
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunek działania 1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym. Zadania:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich;
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich;
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

Cel szczegółowy 2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunek działania 2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
Zadanie:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działania 2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego. Zadanie:

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

Cel szczegółowy 3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunek działania 3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości. Zadania:

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek 3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.
Zadanie:

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

4.2. Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004–2013 oraz uzupełnienia narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004–2020¹

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2013 jest elementem opracowanej w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004–2013. W 2005 roku MKiDN przygotowało uzupełnienie narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004-2020. Narodowy Program Kultury określa politykę rządu wobec zabytków i dziedzictwa kulturowego. Celem strategicznym programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa

¹ Do momentu zakończenia prac nad niniejszym programem nie został przyjęty analogiczny dokument, który miałby obowiązywać w kolejnych latach.

kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych. Zawiera ona również ogólne wytyczne do konstruowania programu gminnego

Przyjęte zostały następujące priorytety:

1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie: 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków. W ramach działania zostaną zaproponowane zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków oraz procesu oferowania zabytków na rynku.

Celami częściowymi działania 1.1 są:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- zrównoważone urynkowanie zabytków,
- wykształcenie zachęt dla przedsiębiorców i osób fizycznych do inwestowania w zabytki.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne. W ramach działania formułowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty muszą odznaczać się znaczącym wpływem ekonomicznym na rozwój regionalny, w tym przyczyniać się do wzrostu dochodów i zwiększać ilość miejsc pracy. Program wymienia projekty:

- Program „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej”, którego głównym celem jest przygotowanie potencjalnych wnioskodawców do opracowania kompleksowych projektów do funduszy strukturalnych.
- Program „Promesa Ministra Kultury”, którego celem jest dofinansowanie wkładu własnego beneficjentów do projektów realizowanych w ramach funduszy strukturalnych i innych funduszy europejskich.

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych. Działanie będzie realizowane poprzez programowanie i wdrażanie kompleksowych programów dotyczących markowych produktów turystyki kulturowej w Polsce.

2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Działanie: 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego. Działanie będzie realizowane poprzez:

- podnoszenie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;
- podnoszenie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków;

- powołanie zespołu naukowego zajmującego się badaniami naukowymi w sferze wpływu, zachowania i rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-ekonomiczny regionów;
- promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizację społeczności wiejskich.

Działanie: 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturalnego przed nielegalnym wywozem, wwozem i przewozem przez granice.

Dokumentem służącym wdrożeniu narodowej strategii rozwoju kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Podstawą do sformułowania narodowego programu rozwoju kultury „Ochrona Zabytków i dziedzictwa kulturowego” jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

5. Relacje programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

5.1. Program opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego na lata 2018-2021

Program opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego na lata 2018-2021 został przyjęty uchwałą nr 174/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dn. 13 listopada 2018 r. Ideą opracowania programu opieki nad zabytkami dla województwa mazowieckiego było uznanie potrzeby zachowania zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego jako ważnego czynnika wpływającego na kształtowanie się tożsamości regionalnej i promocji turystycznej. Ustalenie celów realizacji programu poprzedzone zostało gruntowną analizą stanu zachowania oraz ochrony mazowieckiego dziedzictwa kulturowego. Wnioski nie są niestety optymistyczne i zawierają się w stwierdzeniu: *Do skutecznej opieki nad zabytkami województwa brakuje nam edukacji, środków, narzędzi i wiedzy.*

W celu realizacji idei opracowania, w/w program ustalił główne obszary i cele strategiczne, których realizacja ma przynieść poprawę stanu ochrony i opieki nad zabytkami województwa.

Obszar strategiczny A: Edukacja kształtująca świadomość i postawy

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane z kształtowaniem świadomości i postaw pożądanych z punktu widzenia opieki nad zabytkami i troski o dziedzictwo. Zidentyfikowano dwa takie cele:

Cel A.1. Wprowadzić elementy edukacji o dziedzictwie, w tym w edukacji powszechnej

Dokonana analiza problemowa wykazała dobitnie, że jednym z największych zagrożeń dla dziedzictwa jest niska świadomość jego wartości wśród społeczeństwa. Aby temu zapobiec, konieczne jest nie tylko wyedukowanie lokalnych społeczności, ale też aktywne zaangażowanie osób w różnym wieku do propagowania wiedzy o dziedzictwie i podtrzymywania tradycji. Samorząd Województwa będzie aktywnie wspierał w ramach tego celu powstawanie programów wzmacniających lokalną tożsamość oraz kształtował aktywną postawę lokalnych liderów poprzez współpracę z organizacjami pozarządowymi i grupami nieformalnymi na terenie województwa. Oprócz tych dwóch kierunków upowszechnianiu wiedzy o dziedzictwie i uwrażliwieniu na jego zagrożenia ma służyć wtyczka społecznościowa Mazowieckiego Centrum Wiedzy o Zabytkach (program A.2.1) oparta o geoankietę GIS. Możliwość łatwego zgłoszenia i interakcji jest elementem grywalizacyjnym i wzmacnia poczucie sprawczości użytkowników.

Przedsięwzięcie A.1.1. Tożsamość lokalna – wartość unikalna

- **Cel przedsięwzięcia:** Przedsięwzięcie ma na celu wypełnienie jednego z najważniejszych deficytów, jakim jest brak dostrzegania i doceniania dziedzictwa lokalnego. Oprócz oczywistego pozytywnego wpływu na stan zabytków przez poszerzanie wiedzy o ich wartości i konieczności ich ochrony, wzmacnianie tożsamości lokalnej ma silny wpływ na powodzenie procesów rewitalizacyjnych, zapobieganie depopulacji i w efekcie przekłada się na potencjał rozwojowy gmin i całego województwa.
- **Opis przedsięwzięcia:** Założeniem przedsięwzięcia jest wspieranie powstawania lokalnych programów edukacyjnych adresowanych do społeczności lokalnych, służących pogłębieniu ich wiedzy o dziedzictwie regionu i pogłębieniu poczucia tożsamości. Programy mogą być adresowane do różnych grup wiekowych. Programy wzmacniające tożsamość lokalną mogą być realizowane w szkołach na lekcjach WOS, historii lub lekcjach wychowawczych lub na lekcjach innych przedmiotów, jeśli dyrekcja Placówki podejmie taką decyzję, ponieważ ich realizacja wypełnia ministerialne wytyczne w sprawie elementów edukacji regionalnej zawartej w podstawie programowej. Programy powinny odnosić się do różnych wątków lokalnego dziedzictwa materialnego i niematerialnego, angażować ich uczestników w aktywne uczestnictwo i własną eksplorację różnych wątków. Oto jedynie przykładowe formy działań w ramach programów edukacyjnych:
 - Lekcje szkolne o dziedzictwie regionalnym i lokalnym;
 - Opracowanie serii regionalnych pomocy naukowych nawiązujących do dziedzictwa;
 - Opracowywanie podręczników gwar lokalnych, kompendiów lokalnych tradycji i zwyczajów itp.;
 - Konkurs dla nauczycieli na pomoc naukową kształtującą wiedzę o zabytkach;
 - Tworzenie przez uczniów i nauczycieli form gier o tematyce związanej z dziedzictwem regionu;
 - Zajęcia pozalekcyjne połączone z wycieczkami do muzeów i zwiedzaniem zabytków;
 - Przygotowanie scenariuszy lekcji i wskazówek dydaktycznych do Mazowieckiego Centrum Wiedzy o Zabytkach.
- **Formy realizacji przedsięwzięcia:** Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- **Źródła finansowania:**

Fundusze rządowe na działania modelowe, środki z programu PO WER, środki własne samorządów, budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie A.1.2. „Odkrywamy nasze dziedzictwo” – coroczny konkurs fotograficzny

- Cel przedsięwzięcia: wywołanie wśród mieszkańców zainteresowania dokumentowaniem fotograficznym istniejących obiektów dziedzictwa, a także gromadzenie dokumentacji wykonanej przez społeczników.
- Opis przedsięwzięcia: Przedsięwzięcie będzie realizowane w formie corocznego wojewódzkiego konkursu fotograficznego pod patronatem Marszałka. Każda edycja konkursu może zostać poświęcona innemu zagadnieniu, np. zabytkom drewnianym, dworom, pałacom i parkom, dziedzictwu niematerialnemu.
- Formy realizacji przedsięwzięcia: konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Cel A.2. Wspierać edukacyjnie samorządy lokalne i właścicieli zabytków

Cel ten realizuje potrzebę wzmocnienia samorządów i innych podmiotów w wiedzę w zakresie skutecznych narzędzi opieki i ochrony zabytków oraz dziedzictwa niematerialnego. Jak wykazuje analiza, deficyty w tym obszarze dotyczą głównie nieznanomości nowych możliwości prawnych, braku upowszechnienia i wymiany dobrych praktyk, a także brak platform czy baz wymiany tej wiedzy.

Przedsięwzięcie A.2.1. Mazowieckie Centrum Wiedzy o Zabytkach

- Cel przedsięwzięcia: Stworzenie w ramach jednej z istniejących stron internetowych Mazowieckiego Centrum Wiedzy o Zabytkach – miejsca w przestrzeni Internetu, gdzie gromadzona i udostępniana jest wiedza i dobre praktyki opieki nad zabytkami w celu ułatwienia samorządom i innym interesariuszom dostępu do niej.
- Opis przedsięwzięcia:
Centrum Wiedzy będzie oparte o koncepcję, jaką przedstawia Krajowa Polityka Miejska:

Centra Wiedzy to zgromadzone w jednym miejscu i udostępniane przez strony internetowe (podmiotowe strony BIP) informacje dotyczące danego zagadnienia, których celem będzie wspieranie podmiotów polityki miejskiej, a zwłaszcza samorządów lokalnych, w przygotowaniu i realizacji działań dotyczących złożonych lub nowych aspektów rozwoju

miast. Pozwoli to skupiać w jednym miejscu, dostępnym dla wszystkich użytkowników, aktualną i pełną wiedzę na dany temat. Zadaniem centrów będzie przede wszystkim: informowanie o tematach będących przedmiotem zainteresowania danego centrum; proponowanie i promowanie rozwiązań i dobrych praktyk w dziedzinach, które są zidentyfikowane jako nowe lub trudne; upowszechnianie wzorcowych dokumentów i schematów postępowania. Treści udostępniane przez centra wiedzy będą wytwarzane nie tylko przez właściwe resorty, ale także przez JST i ich korporacje, ekspertów, jednostki naukowe itd. Będą to dokumenty, podręczniki, ekspertyzy, zestawy dobrych praktyk i wszelkie inne informacje, które mogą w danej dziedzinie być przydatne samorządom.

Mazowieckie Centrum Wiedzy o Zabytkach tworzone będzie poprzez umieszczanie treści dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami, na przykład na istniejącej platformie internetowej Wrota Mazowsza (<http://www.wrotamazowsza.pl>), stronie internetowej Samorządu Województwa Mazowieckiego (www.mazovia.pl), albo w innej wybranej lokalizacji.

- Formy realizacji przedsięwzięcia: program własny samorządu województwa z udziałem partnerów zewnętrznych (samorządy, MWKZ, NID, NGO, inni interesariusze) jako dostarczycieli treści do Centrum Wiedzy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie A.2.2. Konkurs „Renowacja Roku”

- Cel przedsięwzięcia: Celem przedsięwzięcia jest promocja działań renowacyjnych wśród właścicieli i zachęcenie gmin do szerszego wspierania tej grupy za pomocą dotacji.
- Opis przedsięwzięcia: stworzenie (lub ufundowanie) nagrody dla najlepszych renowacji zabytków. Nagroda miałaby charakter honorowy lub – w miarę możliwości – również finansowy.
- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie A.2.3. Dziedzictwo niematerialne – na listę UNESCO

- Cel przedsięwzięcia: Celem przedsięwzięcia jest zintensyfikowanie ochrony dziedzictwa niematerialnego województwa.

- Opis przedsięwzięcia: Przedsięwzięcie będzie polegało na wspólnym z zainteresowanymi podmiotami przygotowywaniu i opracowywaniu wniosków o wpis na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym celu powstanie program wpisywania na tę listę zwyczajów, przekazów ustnych, wiedzy i umiejętności oraz związanych z nimi przedmiotów i przestrzeni kulturowych.
- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Obszar strategiczny B. Optymalizacja systemu dostępu do środków

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane ze zwiększeniem efektywności finansowania opieki nad zabytkami. Zidentyfikowano dwa takie cele:

Cel B.1. Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich

Cel B.2. Wzorcowo dbać o zabytki własne województwa

Oto opisy poszczególnych celów i proponowanych w ich ramach przedsięwzięć.

Cel strategiczny B.1. Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich

Przedsięwzięcie B.1.1. Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach zabytkowych

Cel strategiczny B.2. Wzorcowo dbać o zabytki własne województwa

Przedsięwzięcie B.2.1. Finansowania prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego

- Cel przedsięwzięcia: Opracowanie metody podziału środków pomiędzy różnego rodzaju wnioskodawców z uwzględnieniem priorytetów Samorządu Województwa.
- Opis przedsięwzięcia: Przedsięwzięcie dotyczy finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy obiektach zabytkowych (ruchomych i nieruchomych), których właścicielem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego lub jego jednostki organizacyjne. W ramach przedsięwzięcia raz w roku będzie organizowany nabór wniosków o dotacje celowe na prace przy zabytkach będących własnością samorządu lub jego jednostek organizacyjnych. Jednostki organizacyjne Samorządu Województwa będące posiadaczem zabytku, albo posiadające w trwałym zarządzie zabytek, który wymaga najpilniej wsparcia finansowego (np. najgorszy stan techniczny) otrzymałaby dodatkowe środki na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku. DKPiT opracuje regulamin naboru wniosków

oraz wzór wniosku o dotację celową.

- Formy realizacji przedsięwzięcia: przedsięwzięcie własne samorządu województwa.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Obszar strategiczny C. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele skierowane na wzmocnienie skutecznej ochrony najbardziej wrażliwego dziedzictwa przed zniszczeniem i współpracy międzysektorowej dla ratowania zabytków. Zidentyfikowano trzy takie cele:

- Cel C.1. Ograniczać ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa
- Cel C.2. Poprawić poziom współpracy na rzecz dziedzictwa
- Cel C.3. Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków

Oto opisy poszczególnych celów i proponowanych w ich ramach przedsięwzięć.

Cel strategiczny C.1. Ograniczać ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa

Przedsięwzięcie C.1.1. Inwentaryzacja i wyodrębnienie typów zabudowy drewnianej województwa

- Cel przedsięwzięcia: Celem przedsięwzięcia jest dokonanie systematycznej inwentaryzacji stylów architektury drewnianej województwa mazowieckiego.

Opis przedsięwzięcia: W województwie mazowieckim znajduje się ponad pięć tysięcy zabytków architektury drewnianej. Prawie jedna czwarta z nich nie posiada zabezpieczenia przeciwpożarowego, co naraża je na niebezpieczeństwo zniszczenia. Pilne staje się sporządzenie dokumentacji tych zabytków, w tym – inwentaryzacji ich stylów. W zakres zadania wchodzi rozpoznanie zachowanego budownictwa, nie tylko obiektów objętych aktualnie ochroną konserwatorską, zarówno na wsiach, jak i w miasteczkach i miastach.

■ Przedsięwzięcie będzie miało formę zlecenia dla specjalistycznego wykonawcy, którego zadaniem będzie:

- dokonanie kwerendy w dostępnych publikacjach, badaniach i pracach naukowych, celem wychwycenia możliwie pełnej listy stylów zidentyfikowanych i opisanych dotychczas;
- przeprowadzenie badań terenowych, w ramach których powstanie dokumentacja fotograficzna i zostanie opracowana pełna typologia stylów architektury drewnianej

województwa mazowieckiego, w podziale na jego regiony kulturowe, wraz z dokumentacją przykładów.

- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie C.1.2. Spójny krajobraz kulturowy – katalog projektów

- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie C.1.3. Nasza żywa tradycja

- Cel przedsięwzięcia: Głównym celem przedsięwzięcia jest ochrona przed zanikaniem dziedzictwa niematerialnego oraz rozbudowa portalu Mazowiecki Szlak Tradycji.
- Opis przedsięwzięcia: Przedsięwzięcie może mieć formę zróżnicowanego wsparcia zarówno dla inicjatyw już utrwalonych i powtarzanych cyklicznie, jak i dla nowo kreowanych inicjatyw na rzecz lokalnego dziedzictwa. Sugeruje się, aby jednym z obszarów priorytetowych przedsięwzięcia były ginące zawody, w tym także miejskie. Towarzyszyć temu powinna rozbudowa portalu „Mazowiecki Szlak Tradycji” o kolejne punkty oraz ścieżki tematyczne.
- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Cel strategiczny C.2. Poprawić współpracę na rzecz dziedzictwa

Wyraźną barierą w opiece nad zabytkami jest niski poziom współpracy pomiędzy poszczególnymi interesariuszami instytucjonalnymi. Celem jest wypracowanie strategicznego modelu bieżącej współpracy i łączenia ich potencjałów w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Przedsięwzięcie C.2.1. Stała współpraca Samorząd Województwa – MWKZ – oddział NID

- Cel przedsięwzięcia: Nawiązanie regularnej współpracy Samorządu Województwa z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z oddziałem terenowym NID w Warszawie.

- Opis przedsięwzięcia: Przedsięwzięcie polega na wypracowaniu formuły regularnego kontaktu merytorycznego pomiędzy trzema wymienionymi instytucjami w celu – w szczególności:
 - wspólnego planowania i skoordynowanego finansowania programu badań nad dziedzictwem (odrębny program D.1.1.);
 - podejmowania wspólnych inicjatyw edukacyjnych i upowszechnieniowych w zakresie wiedzy o dziedzictwie województwa mazowieckiego;
 - podejmowania wspólnych inicjatyw promocyjnych na rzecz dziedzictwa;
 - współpracy przy aktualizacji WPOnZ.

Realizacja przedsięwzięcia uzależniona jest od deklaracji oddziału NID oraz Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

- Formy realizacji przedsięwzięcia: przedsięwzięcie partnerskie z MWKZ i NID.
- Źródła finansowania: Budżety wszystkich trzech zaangażowanych instytucji, inne źródła.

Cel strategiczny C.3. Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków

Przedsięwzięcie C.3.1. Tworzyć system wymiany wiedzy w zakresie opieki nad zabytkami

- Cel przedsięwzięcia: wymiana wiedzy i dobrych praktyk pomiędzy właścicielami zabytków województwa mazowieckiego.
- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, budżety współorganizatorów, inne źródła.

Przedsięwzięcie C.3.2. Promocja zabytków poprzez tworzenie i rozwój istniejących szlaków kulturowych

- Cel przedsięwzięcia: tworzenie, rozwój i promowanie turystycznych szlaków kulturowych po zabytkach województwa mazowieckiego i miejscach pamięci.
- Opis przedsięwzięcia: Przedsięwzięcie polega na tworzeniu i rozwoju – z uwzględnieniem istniejącej koncepcji pasm przyrodniczo-kulturowych – szlaków turystycznych wyznaczających trasę zwiedzania miejsc pamięci albo zabytków powiązanych tematycznie lub podobnych rodzajowo, co umożliwia wspólną promocję i włączenie szlaku w programy edukacyjne. Co do miejsc pamięci związanych

z tradycjami narodowo-wyzwoleńczymi lub państwowotwórczymi, należy uwzględnić – przykładowo – ważne obiekty w Warszawie takie jak nekropolie narodowe na Powązkach czy obiekty związane z uchwaleniem Konstytucji 3 Maja, a poza

Stolicą – pole Bitwy Warszawskiej, czy obiekty związane z żyrardowskim Strajkiem Szpularek (1883) – pierwszym po Powstaniu styczniowym zrywem Polaków przeciwko caratowi. Co do zabytków – wstępnie proponuje się następujące tematy szlaków (są to jedynie propozycje wstępne):

- dwory i pałace Mazowsza;
 - „Świdermajer” (zabytki drewnianej architektury letniskowej powstającej na przełomie XIX i XX wieku na południowy wschód od Warszawy, wzdłuż Kolei Nadwiślańskiej na tzw. linii otwockiej);
 - zabytki obronne Mazowsza;
 - neogotyki nadwiślański.
- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Obszar strategiczny D. Wzmocnienie zasobów wiedzy fachowej

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane z dużym deficytem wiedzy badawczej. Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel D.1. Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym
- Cel D.2. Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych

Oto opisy poszczególnych celów i proponowanych w ich ramach przedsięwzięć.

Cel strategiczny D.1. Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym

Przedsięwzięcie D.1.1. Program badań we współpracy z MWKZ i oddziałem NID

- Cel przedsięwzięcia: Celem przedsięwzięcia jest wypracowanie i wdrożenie spójnego programu badań nad zabytkami w województwie mazowieckim.
- Opis przedsięwzięcia: w ramach stałej współpracy Samorządu Województwa z MWKZ i oddziałem terenowym NID (odrębny program C.2.1.) zostanie wypracowany program badań nad zabytkami województwa mazowieckiego oraz zasady współfinansowania badań (lub finansowania odrębnego, jednak w sposób skoordynowany) i wzajemnego udostępniania sobie wyników badań.

Realizacja przedsięwzięcia uzależniona jest od deklaracji oddziału NID oraz Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: Budżety wszystkich trzech zaangażowanych instytucji, inne źródła.

Cel strategiczny D.2. Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych

Przedsięwzięcie D.2.1. Wzorcowa dokumentacja cyfrowa wybranych zabytków województwa

- Cel przedsięwzięcia: Celem przedsięwzięcia jest propagowanie tworzenia pełnej dokumentacji obiektów zabytkowych współczesnymi metodami naziemnej rejestracji cyfrowej.
- Opis przedsięwzięcia: Przedsięwzięcie polega na opracowaniu wzorcowej pełnej dokumentacji cyfrowej wybranych obiektów zabytkowych, których właścicielem jest samorząd województwa i publiczne udostępnienie tej dokumentacji w Centrum Wiedzy o Zabytkach. Dokumentacja wzorcowa powinna być zgodna z opublikowanymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa zaleceniami dotyczącymi podstawowych elementów składowych dokumentacji rysunkowej oraz parametrów technicznych odwzorowania wraz z pożądanymi formatami plików dla sporządzania dokumentacji architektonicznych zabytkowych obiektów budownictwa drewnianego i murowanego za pomocą metod cyfrowych – metodą skaningu laserowego, fotogrametrii naziemnej oraz modelowania bryłowo – powierzchniowego (MESH).
- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.
- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

Przedsięwzięcie D.2.2: Konkurs „Zdigitalizuj zabytek”

- Cel przedsięwzięcia: Promocja tworzenia cyfrowych dokumentacji zabytków.
- Opis przedsięwzięcia: W ramach corocznego konkursu na najlepiej wykonaną digitalizację (dokumentację cyfrową) zabytku jednemu projektowi w każdym roku zostanie przyznana Nagroda Marszałka.
- Formy realizacji przedsięwzięcia: Konkursy ofert, projekty własne samorządu województwa, wspólna realizacja przedsięwzięć z innymi podmiotami, dotacje celowe dla IK, inne formy współpracy.

W ramach przedsięwzięcia dofinansowanie otrzymają najlepsze projekty

dotyczące digitalizacji obiektu zabytkowego lub innych zasobów zabytkowych. Powstała dokumentacja może zostać udostępniona jako wzorcowy przykład digitalizacji.

- Źródła finansowania: budżet Samorządu Województwa Mazowieckiego, inne źródła.

5.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Program opieki nad zabytkami powiatu lipskiego zgodny jest z wyznaczonymi w planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (uchwała nr 22/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2018 r.) celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz przyjętymi w planie kierunkami działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

W zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego obecnie obowiązujący plan jest znacznie skromniejszy niż poprzedni, zatwierdzony w 2014 r. i zakłada:

- realizację zadań wskazanych w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami;
- zachowanie i kreowanie ładu przestrzennego, zachowanie walorów krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych o znaczeniu regionalnym poprzez: – przeciwdziałanie negatywnym efektom urbanizacji i rurbanizacji, czyli rozbudowy terenów miejskich na tereny wiejskie, np. przedmieścia miast;
- wzmacnianie przestrzennych walorów obiektów oraz układów przestrzennych (w tym obiektów i obszarów przemysłowych) poprzez rewitalizację, restaurację oraz rekultywację;
- ochronę, rewitalizację i rewaloryzację obiektów i obszarów historycznych (zwłaszcza architektury drewnianej i przemysłowej, dworskiej, obronnej, dorobku nauki i techniki) w tym zabytków mających znaczenie symboliczne;
- odbudowę i rekonstrukcję dóbr należących do światowego i krajowego dziedzictwa po zniszczeniu w wyniku konfliktów zbrojnych lub katastrof spowodowanych zagrożeniami naturalnymi;
- wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo-architektonicznych m.in. dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej;
- tworzenie muzeów, w tym Stacji Muzeum, Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego na terenie dawnej Fabryki Broni oraz Centrum Nauki im. T. Sołtyka w Radomiu;
- ochronę regionów etnograficznych oraz krain historycznych, jako cennych i charakterystycznych krajobrazów kulturowych, również jako element współpracy oraz rozwoju powiązań z sąsiadującymi województwami.

5.3. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2030

Założenia programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego odwołują się do ogólnych treści przyjętych w strategii rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2030, uchwalonej przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 158/13 z dnia 28 października 2013 r.

W/w dokument nie zajmuje się w stopniu szczegółowym zagadnieniami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami. Zakłada jednak rozwój, konserwację, rewaloryzację i zagospodarowanie dóbr kultury jako czynnik powiązany z rozwojem produktów turystycznych, zwłaszcza urozmaiceniem oferty w zakresie turystyki kulturowej i uzdrowiskowej. Wskazuje także na potrzebę włączenia obiektów zabytkowych do procesu integracji województwa i budowania tożsamości regionalnej poprzez rozszerzenie w programach nauczania historii regionu zagadnień z zakresu dziedzictwa kulturowego.

5.4. Strategia rozwoju powiatu lipskiego na lata 2008-2020²

Strategia rozwoju powiatu lipskiego na lata 2008-2020 przyjęta została uchwałą nr XX/123/2008 Rady Powiatu w Lipsku z dnia 30 kwietnia 2008 r.

Dokument ten, poza wymienieniem oraz omówieniem walorów części obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gmin wchodzących w skład powiatu, nie zajmuje się zagadnieniami związanymi z dziedzictwem kulturowym, jego ochroną oraz wykorzystaniem w celu wzmocnienia potencjału gospodarczego regionu.

² Do czasu zakończenia prac nad niniejszym programem obowiązywała strategia opracowana na lata 2008-2020, a prace nad kolejną trwały.

6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu lipskiego

6.1. Ogólne informacje na temat historii powiatu

Od X do XII wieku obszar między rzekami Kamienną i Iłżanką wchodził w skład dzielnic sandomierskiej. Po podziale państwa przez Bolesława Krzywoustego w 1138 r. dzielnicą tą jako księstwo (później województwo) sandomierskie przypadła jego czwartemu synowi Henrykowi.

Pierwsze dokumenty potwierdzające założenie Lipska – głównej miejscowości powiatu, pochodzą z XVI wieku. W dniu 8 kwietnia 1589 r. Katarzyna Wolska – założycielka osady, otrzymała od króla Zygmunta III Wazy przywilej lokacyjny dla osady Lipa oraz pozwolenie na jarmarki w dniu 29 czerwca (świętych apostołów Piotra i Pawła). Od wieku XVII Lipskiem zarządzał ród Oleśnickich, właścicieli nieodległego Daniszowa. W roku 1614, Mikołaj Oleśnicki herbu Dębno wraz z żoną Zofią z Lubomirskich ufundowali w Lipsku murowany kościół, który stanął w miejscu starszej, drewnianej budowli.

Po trzecim rozbiorze Polski teren obecnej Ziemi Lipskiej znalazł się w granicach Austrii pod nazwą Galicji Zachodniej. Następnie przez okres sześciu lat ziemie te wchodziły w skład Księstwa Warszawskiego, w ramach którego istniał departament radomski, a w jego obrębie powiat solecki. Solec nad Wisłą był wówczas stolicą dużego terytorium obejmującego mniej więcej dzisiejsze powiaty lipski i starachowicki. W podziale administracyjnym Królestwa Polskiego (Kongresowego) z 1816 r. funkcjonowało województwo sandomierskie z siedzibą w Radomiu oraz obwód opatowski, w skład którego wchodził powiat solecki. Ukazem carskim z 1837 r. przekształcono województwa na gubernie, w 1842 r. zaś obwody na powiaty, a te na okręgi. Od tej pory rola Solca nad Wisłą została ograniczona. Po powstaniu styczniowym, na mocy ukazu z 31 grudnia 1866 r. gubernia radomska składała się z siedmiu powiatów. Teren obecnej Ziemi Lipskiej stał się częścią powiatu iłżeckiego z siedzibą w Iłży. W czasie I wojny światowej władze austro-węgierskie przeniosły siedzibę powiatu do Wierzbnika. Po odzyskaniu niepodległości, Sejm Ustawodawczy RP z sierpnia 1919 roku utworzył województwa, a wśród nich kieleckie (z obszarów dawnych guberni: radomskiej, kieleckiej i częściowo piotrkowskiej). Utrzymany został natomiast dawny – carski podział na powiaty, które otrzymały nazwę starostw. Opisywany obszar należał do powiatu iłżeckiego. Na podstawie spisu powszechnego z 1921 r. ustalono, że istniało tu dwanaście gmin: Chotcza,

Ciepielów, Ciszycza, Dziurków, Lipsko, Łaziska, Pawłowice, Pętkowice, Rzecznów, Sienno, Solec nad Wisłą i Wierzchowiska oraz część Gminy Julianów. W okresie okupacji hitlerowskiej nadal funkcjonowały powiat iłżecki i województwo kieleckie. Zasadnicze zmiany nastąpiły od stycznia 1956 r. Utworzono wtedy powiat lipski w skład którego wchodziło trzydzieści jeden gromad. Lipsko otrzymało prawa miejskie w 1958 r. Na przełomie 1959/60 nastąpił proces likwidacji małych jednostek administracyjnych. W 1961 roku na obszarze Ziemi Lipskiej powstało dwadzieścia gromad, zaś w 1973 r. w miejsce gromadzkich rad narodowych utworzono gminy: Bałtów, Chotcza, Ciepielów, Lipsko, Rzecznów, Sienno, Solec nad Wisłą i Tarłów. W 1975 r. przeprowadzono wielką reformę administracji terenowej, w wyniku której zlikwidowano powiaty i utworzono czterdzieści dziewięć województw, wśród nich województwo radomskie. Rok 1999 przyniósł kolejne rewolucyjne zmiany. Utworzono nowe województwa i powiaty oraz utrzymano stare gminy. Równocześnie przywrócono powiat lipski.

Ziemia Lipska była świadkiem licznych walk niepodległościowych. Najbardziej wyniszczające walki w tym regionie prowadzone były ze Szwedami w XVII wieku. W latach 1655-58 wojska Chorągwi Sandomierskiej Stefana Czarnieckiego, kanclerza Stanisława Witkowskiego i wojewody Pawła Sapięhy toczyły zacięte boje z wojskami Karola Gustawa. W czasie powstania listopadowego Ziemia Lipska stała się terenem intensywnych walk polsko-rosyjskich. O ile powstanie listopadowe przetoczyło się przez te tereny, a jego ludność była jedynie biernym widzem wydarzeń, o tyle powstanie styczniowe wywarło duże piętno na miejscowej ludności. Walczył tutaj i zginął legendarny przywódca powstania styczniowego pułkownik Dionizy Czachowski. Stał się on symbolem bohaterstwa i patriotyzmu. W czasie I wojny światowej na ziemiach tych walczyły Legiony Józefa Piłsudskiego, żołnierze mjr Michała Żymierskiego i mjr Edwarda Rydza-Śmigłego. Lata II wojny światowej to tragiczny okres okupacji hitlerowskiej. W tym czasie Ziemia Lipska była bardzo aktywnym ośrodkiem konspiracji i organizowania ruchu oporu. Pierwsze oddziały niemieckie pojawiły się na tym terenie 7 września 1939 roku, a następnego dnia polskie rozpoznanie lotnicze ustaliło, że po szosie Ożarów-Lipsko-Zwoleń posuwa się na północ niemiecka kolumna pancerna. Kolumna ta odcięła od mostów na Wiśle oddział gen. Skwarczyńskiego. Tego samego dnia w lesie koło Dąbrowy między Ciepielowem a Lipskiem doszło do pierwszego starcia oddziałów polskich z niemieckimi. Po stronie polskiej walczył 74 Górnoląski Pułk Piechoty z Lublińca pod dowództwem mjr-ppłk Józefa Pelca. Po stronie niemieckiej była to 29 dywizja zmotoryzowana pod dowództwem gen. Joachima Lemelsena. Była to elitarna jednostka Wehrmachtu. Polskie wojska stoczyły nierówną walkę z przeważającymi siłami wroga.

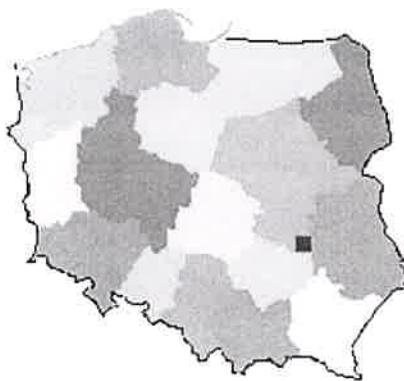
W walce zginęło od 180 do 250 oficerów i żołnierzy (w tym kilkunastu woźniców). Około 250 jeńców rozstrzelano grupami w lesie wzdłuż drogi Anusin-Dąbrowa i pod lasem od strony Dąbrowy. Do niewoli wzięto od 160 do 200 lub więcej żołnierzy i oficerów. Fakt ten upamiętnia pomnik wzniesiony na skraju lasu przez społeczeństwo Ziemi Lipskiej. Ostatnią twierdzą, najdłużej bronioną na Ziemi Lipskiej, był przyczółek solecki z mostem na Wiśle. Obiekt ten stał się celem zaciekłych ataków Wehrmachtu, głównie lotnictwa.

Wiara w zwycięstwo stała się motorem działań polskiego ruchu oporu, który zrodził się na Kielecczyźnie natychmiast po kampanii wrześniowej. Z rejonem lipskim najbardziej związane były działania powstałych w tym okresie organizacji Armii Krajowej oraz Batalionów Chłopskich, aktywnie walczących z okupantem. Trudno ustalić liczbę osób z terenu Ziemi Lipskiej, które w okresie II wojny światowej zginęły w obozach i więzieniach, a jeszcze trudniej policzyć osoby, które w nich przebywały. Okres bezpośrednio powojenny, był równie trudny i uciążliwy jak sama wojna. Wynikało to głównie z nowych warunków, w jakich tworzone władzę ludową, a zarazem z konfliktów wewnętrznych. Lata te sprzyjały więc dalszemu wyludnieniu Ziemi Lipskiej, gdyż część mieszkańców w obawie przed represjami wyemigrowała na Ziemię Zachodnie i Północne lub do odbudowujących się miast szczególnie w poszukiwaniu pracy. Pierwsze symptomy rozwoju nastąpiły dopiero w okresie planu sześcioletniego (1950-55), choć były one jeszcze niewielkie. Stworzono jednak już lepsze warunki dla budownictwa indywidualnego, zwiększyła się sieć handlowa, wzrosła ranga targów i wymiany z rolnikami, wzrosła aktywność miejscowych władz gminnych. W tych warunkach doszło z dniem 1 stycznia 1956r. do utworzenia w Lipsku siedziby powiatu i właściwie od tej pory datuje się systematyczny rozwój tych terenów.

Ziemia Lipska znana jest z pobytu wielu znanych osobowości naszego kraju. Do najbardziej znanych należą: Zbigniew Oleśnicki - biskup krakowski, sekretarz kancelarii królewskiej i doradca Władysława Jagiełły, Jacek Malczewski - słynny malarz, Adolf Dygasiński - pisarz, Wacław Karczewski - pisarz, autor powieści „W Wielgiem” uznanej za pierwowzór „Chłopów”, Antoni Gustaw Bem - znany historyk literatury polskiej, nauczyciel Stefana Żeromskiego, płk Dionizy Czachowski - jeden z przywódców powstania styczniowego, Wacław Długosz - wicemarszałek Sejmu II Rzeczypospolitej, ks. prof. Włodzimierz Sedlak - twórca bioelektroniki, ks. Jan Wiśniewski - regionalista, autor książek opisujących historię i zabytki dekanatów ziemi kieleckiej i radomskiej.

6.2. Krajobraz kulturowy

Powiat Lipski jest położony w południowo-wschodniej części województwa mazowieckiego, granicząc z powiatami: od północy z powiatem zwoleńskim; od zachodu z powiatem radomskim ziemskim (województwo mazowieckie); od wschodu z powiatem Opole Lubelskie (województwo lubelskie); od południowego zachodu z powiatami ostrowieckim i starachowickim; od południowego wschodu z powiatem opatowskim (województwo świętokrzyskie).

Źródło: www.regiozet.pl

W skład administracyjny powiatu wchodzi cztery gminy wiejskie: Chotcza, Ciepiałów, Rzecznów, Siemno i dwie gminy wiejsko-miejskie: Lipsko i Solec nad Wisłą. Siedzibą władz powiatowych jest miasto Lipsko.

Źródło: www.lipko.pttk.pl

Charakterystyczną cechą powiatu lipskiego jest krajobraz rolniczy, otwarty, równinny z niewielkimi wzniesieniami, urozmaicony dolinami rzek, terenami leśnymi, obszarami pól i łąk. Struktury osadnicze kształtowały się tutaj od kilkuset lat. W krajobrazie kulturowym przeważają zabytki sakralne: kościoły, cmentarze, kaplice, kapliczki i krzyże przydrożne.

Mimo negatywnych zjawisk związanych głównie z wydarzeniami XX wieku i zniszczeniami obu wojen, degradacją wielu obiektów zabytkowych, zanikaniem dawnej zabudowy wiejskiej, realizowanie inwestycji niezgodnie ze standardami konserwatorskimi i przestrzennymi, krajobraz kulturowy pozostał wartościowy i piękny.

Na krajobraz wiejski składają się tradycyjne zagrody złożone z dwóch lub więcej budynków. Domy mieszkalne usytuowane są przeważnie kalenicowo do drogi. Podstawowym budynkiem gospodarczym jest stodoła, usytuowana w głębi niwy domowej. Poza tym wznoszone były też kurniki, chlewy, szopy, suszarnie, spichlerze itp. Drugim typem, starszym i rzadziej spotykanym są węższe działki zagrodowe z budynkiem mieszkalnym umieszczonym szczytowo do drogi i budynkami gospodarczymi usytuowanymi podobnie w głębi zagrody. Domy charakteryzują się przede wszystkim prostokątnymi planami, dachami dwuspadowymi ewentualnie dachem naczółkowym. Najciekawsze odznaczają się oryginalnym dekorowaniem naroży domów - motywami geometrycznymi oraz wycinanymi fryzami podokapowymi czy dekorowanymi okiennicami.

Drewniane budynki gospodarcze podobnie jak domy mieszkalne przyjmują proste formy, prostokątne plany, dachy dwuspadowe. Dominuje konstrukcja wieńcowa. Spotyka się też stare domy o konstrukcji słupowo - ryglowej. Budynki murowane z kamienia łamanego (wapień) z uzupełnieniami z cegły ceramicznej czerwonej w postaci detalu architektonicznego jak np., gzymsy, nadproża, opaski okienne i drzwiowe, narożniki boniowane, analogiczne do typów zabudowy występującej w okolicach Janowca i Góry Puławskiej, a przede wszystkim na prawym brzegu Wisły. Świadczą o tradycji lokalnej i związkach z budownictwem nadwiślańskim.

W krajobrazie kulturowym gminy wyróżniają się zabytki sakralne, co jest charakterystyczne dla krajobrazów wiejskich województwa mazowieckiego (kościół, kaplice, cmentarze oraz obiekty małej architektury). Szczególną rolę w krajobrazie pełnią kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Jedne odznaczają się ludową oryginalnością, inne wysoką jakością wykonania jako dzieła rzemiosła artystycznego. Są też lokalnymi świadkami historii oraz ciągłości narodowej i katolickiej tradycji. Występują obiekty wotywnie lub upamiętniające ważne wydarzenia. Ze względu na formę przeważają krzyże na cokole, pełniące też funkcje kapliczek. Występują kapliczki kubaturowe, kapliczka słupowa i figury przydrożne (Matki Boskiej, św. Floriana, św. Piotra i św. Jana Nepomucena).

Zabudowa małomiasteczkowa zachowała się w znacznie gorszej formie. Układy przestrzenne większych wsi są często zakłócone nowymi inwestycjami. Zacieraniu zabytkowych budynków sprzyja też większa zamożność mieszkańców większych ośrodków.

6.3. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony.

Formami ochrony zabytków w Polsce są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Obejmowanie ochroną prawną obiektów zabytkowych poprzez wpis do rejestru zabytków reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy czym zgodnie z art. 140 oraz 142 w/w ustawy zachowują swoją ważność decyzje wydane na mocy przepisów obowiązujących przed 2003 rokiem, to jest rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 1928 r. Nr 29, poz. 265 z późn. zm.) oraz ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach (Dz. U. z 1962 r. Nr 10, poz. 48 - z późn. zm.). Procedurę w sprawie wpisu do rejestru zabytków, jak każdą inną sferę działania WUOZ, określają przepisy ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (j.t. Dz. U. z 2017 r., poz. 1257).

Zgodnie z art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, bądź użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Na podstawie art. 9 ust. 2 ustawy do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru. Wpisu otoczenia (nie będącego używając obrazowego określenia - zabytkiem samym w sobie) dokonuje się w celu umożliwienia skutecznej ochrony wartości widokowych zabytkowych obiektów oraz ich ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgody właściciela, wyrażonej wnioskiem złożonym do wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga wpisanie do rejestru zabytku ruchomego (art. 10 ust. 1). Jednakże, w myśl art. 10 ust. 2 ustawy wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego

wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Prawo do zgłaszania wniosku o wpis do rejestru zabytków mają także organizacje społeczne zajmujące się statutowo ochroną dziedzictwa i środowiska kulturowego. Jedynie w przypadku uznania wniosku za uzasadniony organ administracji publicznej wszczyna postępowanie z urzędu (art. 31 KPA).

W postępowaniu stroną jest każdy (osoba fizyczna i prawna), czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek (art. 28 KPA). Jako dowód w postępowaniu należy dopuścić wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem. W szczególności dowodem mogą być dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych oraz w odniesieniu do zabytków przede wszystkim - oględziny (art. 75 KPA). W przypadku braku wniesienia odwołania od decyzji (a zatem na podstawie ostatecznej i wykonalnej decyzji) dokonywany jest wpis do księgi rejestru zabytków. Rejestr prowadzony jest w formie odrębnych ksiąg, oznaczonych literami: A - dla zabytków nieruchomych, B - dla zabytków ruchomych, C - dla zabytków archeologicznych (ten ostatni dopiero od 2000 r.). Wpis do rejestru zabytków jest trwałą zmianą w charakterze nieruchomości, rodzącą określone prawa i obowiązki (por. art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), z tego też względu powinien on być ujawniany również w katastrze nieruchomości oraz w księdze wieczystej. Czynność ta dokonywana jest na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków (zgodnie z art. 9 ust. 4 i 5 ustawy).

Artykuł 6 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa co może być przedmiotem ochrony, ale nie zawiera katalogu obiektów, które mogą być wpisane do rejestru zabytków. Jest to wyliczenie przykładowe, a zawarte w tym artykule stwierdzenie w szczególności wskazuje wyrażnie na możliwość rozszerzającej interpretacji. Oznacza to, że przedmiotem wpisu może być każdy obiekt, istniejący w jakiegokolwiek formie fizycznie postrzegalnej. Nie można więc wpisać rzeczy, których istnienie jest przypuszczalne lub prawdopodobne, ale nie udowodnione, uwaga ta ma zasadnicze znaczenie dla postępowania w sprawie wpisu obiektów archeologicznych tzw. warstw kulturowych przed ich ujawnieniem w drodze wykopalisk. W myśl ust 2 w/w art. obowiązującej ustawy do rejestru zabytków ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nawy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. Definicję legalną zabytku zawiera art. 3 pkt. 1 ustawy. Mówi ona, iż zabytek to ruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące

świadeł minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Powyżej cytowana definicja zawiera nieostre pojęcie wartości. Na rozumienie, iż musi to być wartość szczególna (ponadprzeciętna) wskazuje konieczność przedłożenia interesu społecznego nad - prawnie równorzędny - interes strony. Ustawa nie normuje również w sposób wystarczający pojęcia minionej epoki, którą potocznie wydaje się być wszystko co wydarzyło się przed naszym urodzeniem, a ściślej urodzeniem najstarszego żyjącego człowieka. Pomocna w tym przypadku jest definicja encyklopedyczna epoki mówiąca, iż terminem tym określa się okres obejmujący pewne stadium procesu dziejowego, związany z panowaniem określonych stosunków politycznych, gospodarczych, społecznych lub kulturalnych (Encyklopedia Powszechna, 1995). Zatem obecnie mamy możliwość uznania za zabytek obiekty powstałe do okresu socrealizmu włącznie. W odniesieniu do zabytków ruchomych, komentując art. 51 ustawy (ustalający potencjalnie rejestrowy wiek dla zabytku na nie mniej niż 50 lat dla obiektu techniki, a ściślej środka transportu i 50 - 150 lat dla pozostałych zabytków ruchomych) stwierdzić należy, iż w zasadzie nie dokonuje on przesunięcia granicy czasowej, stanowi jedynie w przypadku zaistnienia ściśle określonych okoliczności wymienionych w kolejnych punktach przepisu o braku konieczności uzyskania pozwolenia na wywóz za granicę dla niektórych obiektów zabytkowych lub posiadających cechy zabytku, a także nie zabytkowych, lecz będących dobrami kultury współczesnej.

Drugą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest uznanie za pomnik historii. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury i narodu polskiego. Uznanie za pomnik historii ustanawiane jest przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Treść rozporządzenia powinna zawierać omówienie szczególnych cech zabytku świadczących o jego najwyższej wartości, określać jego granice oraz zawierać mapę z lokalizacją i otoczeniem.

Pomniki historii ustanawiane są w Polsce od 1994 r. Do dzisiaj status ten otrzymało sto pięć obiektów zabytkowych. Lista ta powiększana jest sukcesywnie z roku na rok. Za pomnik historii mogą zostać uznane różne kategorie obiektów zabytkowych takie jak obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne i ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Na terenie powiatu lipskiego nie ustanowiono dotąd żadnego pomnika historii.

Trzecią formą ochrony prawnej zabytków w Polsce jest ustanowienie parku kulturowego. Zgodnie z brzmieniem przepisu artykułu 3 pkt. 14 i 16 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Powszechnie wiadomym jest, że wszelkie dzieła człowieka „dzieją się” na tle uwarunkowań przyrodniczych, bądź wyraźnie widocznych w przypadku krajobrazu otwartego czy wiejskiego – poza miastami i osadami, bądź występujących jako „elementy” w przypadku krajobrazu miasteczek czy miast. Ta zależność tworzy integralną strukturę przestrzenną, na którą składają się: płaszczyzny (lasy, łąki, grunty orne, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, drogi, granice) i punkty (obiekty kulturowe i przyrodnicze). Stąd też park kulturowy jest formą ochrony obejmującą określony obszar krajobrazu kulturowego oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Park kulturowy jest powoływany przez radę gminy / miasta po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Parki obejmujące obszary kilku gmin mogą być ustanawiane wspólnie przez gminy bądź związek gmin. W uchwale powołującej park kulturowy zawiera się nazwę parku, sposób ochrony dziedzictwa kulturowego oraz opisuje zakazy i ograniczenia związane z prowadzeniem robót budowlanych, różnego rodzaju działalnością, w tym rolniczą i przemysłową, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych oraz umieszczania znaków niezwiązanych bezpośrednio z samym parkiem.

Na terenie powiatu lipskiego nie ustanowiono jak dotąd parku kulturowego.

Czwartą formą prawnej ochrony zabytków w Polsce jest ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy należy do jej zadań własnych (art. 3 ust 1. ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym). Realizacji tego zadania służą: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. W myśl tej ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się między innymi, „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków”, a opracowywanie projektów (...) studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest

projektowaniem zagospodarowania przestrzennego, w rozumieniu art. 2 ust. 3 oraz art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o samorządach zawodowych architektów, inżynierów budownictwa oraz urbanistów.

Organy ochrony zabytków mają obowiązek wydania, ustawowo wymaganych, wniosków konserwatorskich do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Celem opracowania i wydania tych wniosków jest umożliwienie samorządom gminnym realizacji obowiązku wprowadzenia do opracowań planistycznych zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów w zakresie wymaganym dla właściwej ochrony i opieki nad zabytkami na obszarze objętym granicami opracowania. Równocześnie dla organu sporządzającego plan, na który ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 ust. 1 pkt 9 nakłada obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego, zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami stanowią istotny obszar działania, a zapisy dotyczące ich rozstrzygnięcia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego posiadają rangę prawa miejscowego. Jest to szczególnie istotne ze względu na to, że dziedzictwo kulturowe i zabytki są nie tylko materialnymi i niematerialnymi śladami przeszłości, lecz także cennymi elementami krajobrazu kulturowego, przyczyniającymi się do kształtowania atrakcyjnego, jedyne w swoim rodzaju, przyjaznego otoczenia człowieka, zachowania tożsamości lokalnej i więzi społecznych.

Ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego obejmuje lokalne formy architektury, reprezentowane przez obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, kompozycje przestrzenne o walorach zabytkowych wyznaczaną w ustanowionych w planie strefach ochrony konserwatorskiej, w tym obszarów o szczególnych walorach krajobrazowych, wykluczonych z lokalizacji inwestycji, które mogą mieć negatywny wpływ na krajobraz. Wyznaczone w planie strefy ochrony konserwatorskiej powinny obejmować przede wszystkim ochronę historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego, zespołu budowlanego, ekspozycji zabytku lub historycznej panoramy, krajobraz kulturowego, stanowiska archeologicznego i otoczenia zabytku.

Gmina Chotcza nie posiada sporządzonego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Aktualnie obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Chotcza zostało opracowane w 1998 r. W zakresie dotyczącym ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego dokument ten ogranicza się do wymienienia ówczesnie obowiązującego wykazu obiektów zabytkowych. Nie zawiera żadnych wytycznych dotyczących zakresu ochrony konserwatorskiej.

Na terenie gminy Ciepiałów obowiązuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego przyjęty uchwałą Nr V/30/2015 r. Rady Gminy w Ciepielowie z dnia 26 marca 2015 r. Paragraf 6 tego dokumentu brzmi: w zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej nie podejmuje się ustaleń.

Miasto i gmina Lipsko nie posiada obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Obecnie trwają przygotowania do przyjęcia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Lipsko. W dokumencie tym uwzględniono w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia oraz wszelkich innych zinwentaryzowanych wartości kulturowych, nie zawsze mających charakter i przymioty zabytku (np. krajobraz). Przyjęto, że najważniejszy sposób ochrony zabytków należy ustalić na etapie sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Obiekty o szczególnych wartościach kulturowych i historycznych należy chronić poprzez odpowiednie działania konserwatorskie. Omawiane studium określa podstawowy kierunek tych działań. Ochrona konserwatorska ma na celu głównie: 1) zachowanie walorów historycznych, 2) wyeksponowanie regionalnych odrębności, 3) usuwanie elementów zagrażających ochronie i ekspozycji zabytków, 4) zachowanie dóbr kultury współczesnej, 5) zachowanie równowagi pomiędzy ochroną dóbr kultury a rozwojem cywilizacyjnym i przestrzennym.

Obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami prawnymi, wynikającymi z przepisów odrębnych. W odniesieniu do obszarów i obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego obowiązuje bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich we wszystkich działaniach planistycznych, projektowych i inwestycyjnych. Wszelkie działania dotyczące obiektów i obszarów posiadających wpis do rejestru zabytków winny być prowadzone w oparciu o wytyczne właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków i zgodnie z zatwierdzoną dokumentacją. Działania te regulują przepisy odrębne. Obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków zostały oznaczone na załącznikach graficznych do studium jako: 1) „Obszary wpisane do rejestru zabytków”, 2) „Obiekty wpisane do rejestru zabytków”.

W zakresie ochrony zespołów budowlanych oraz obiektów architektury i budownictwa wpisanych do gminnej ewidencji zabytków założono, że wszystkie te obiekty należy przewidzieć do trwałej adaptacji, z zachowaniem charakterystycznych dla lokalnej tradycji budowlanej form i faktur. W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego należy ustalać ochronę zabytków architektury i budownictwa poprzez zapisy dotyczące m.in.: 1) określenia chronionych wartości zabudowy istniejącej (historyczna linia zabudowy, forma i

gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.) i ustalenie zakazu ich zmiany lub nakazu przywrócenia, 2) zasad zagospodarowania posesji - działki budowlanej (lokalizacja elementów zabudowy nie może pogorszyć stanu zachowania zabytku ani naruszać jego wartości), 3) określenia dopuszczalnych zmian i warunków ich realizacji, 4) określenia gabarytów oraz parametrów estetycznych, technicznych i użytkowych dla zabudowy nowej (przebieg linii zabudowy, forma i gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.), 5) utrzymania, przywrócenia lub zmiany podziału parcelacyjnego (podstawowego elementu organizacji i fizjonomii przestrzeni), 6) określenia innych elementów kontekstu krajobrazowego (w tym zieleni urządzonej, nawierzchni i towarzyszącej obiektowi małej architektury) dla utrzymania lub przywrócenia wartości chronionych. Rozbiórkę budynków zabytkowych można dopuścić po wyłączeniu z ewidencji zabytków, jedynie w sytuacjach uzasadnionych ich stanem zachowania i przy braku możliwości technicznych dla ich remontu – Wojewódzki Konserwator Zabytków może nałożyć obowiązek wykonania dokumentacji inwentaryzacyjnej obiektu likwidowanego.

Wprowadza się także strefy ochrony archeologicznej obejmujące stanowiska archeologiczne zdefiniowane w art. 3, pkt 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i objęte ochroną prawną na podstawie art. 6 ust. 1, pkt 3 cyt. ustawy, ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). W wyznaczonych strefach przy realizacji robót ziemnych lub dokonaniu zmiany dotychczasowej działalności wiążącej się z naruszeniem struktury gruntu, należy przeprowadzić badania archeologiczne zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony zabytków. Strefy te zostały przedstawione w materiałach graficznych studium jako „Strefy ochrony archeologicznej”. Przedmiotowe strefy zostały wyznaczone w odległości 30 m od orientacyjnych granic stanowisk archeologicznych.

Gmina Rzecznów nie ma obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Trwają prace nad jego opracowaniem. Istnieje obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Rzecznów przyjęte uchwałą nr XLVI/169/2014 Rady Gminy Rzecznów z dnia 4 marca 2014 r. Zapisano w nim następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego:

- działania inwestycyjne w obrębie nieruchomości na których zlokalizowane są zabytki należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi;
- zabytki wyburzać, przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać, dokonywać innych zmian można jedynie na podstawie przepisów odrębnych;

- roboty ziemne prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych winny być prowadzone zgodnie z przepisami odrębnymi;
- na pozostałych obszarach w wypadku odkrycia jakiegokolwiek znaleziska, co do którego zachodzi podejrzenie, że może mieć jakąkolwiek wartość archeologiczną, roboty należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi.

W studium zapisano także propozycję objęcia centrum Grabowca strefą ochrony konserwatorskiej, ustalając dla tego obszaru następujące zasady zagospodarowania:

- maksymalna wysokość zabudowy w północnej pierzei rynku – dwie kondygnacje z tym poddasze użytkowe;
- w celu zachowania historycznego charakteru, w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej zaleca się stosowanie tradycyjnych elementów formy architektonicznej oraz rozwiązań materiałowych;
- należy się wzorować na zabudowie historycznej istniejącej w obrębie przedmiotowego terenu;
- w celu zachowania historycznego układu urbanistycznego, w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej zakazuje się wydzielania nowych, ogólnie dostępnych ciągów komunikacyjnych.

Na terenie miasta i gminy Sienno obowiązuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Sienno przyjęty uchwałą X/62/2003 Rady Gminy Sienno z dnia 28 sierpnia 2003 r. Dla terenów, na których zlokalizowane są obiekty zabytkowe oraz znajdujących się w całości lub części w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej, ustalowo w nim następujące zasady zagospodarowania:

- w obrębie nieruchomości, na których zlokalizowane są zabytki oraz w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej, działania inwestycyjne prowadzić należy w porozumieniu i po akceptacji służb konserwatorskich, według obowiązujących przepisów szczególnych i odrębnych;
- bez zezwolenia służb konserwatorskich nie wolno zabytków przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian;
- wyburzenie całości lub części zabytku musi uzyskać zgodę właściwego ministra.
- roboty ziemne, prowadzone w obrębie nieruchomości usytuowanych w uwidocznionych na podstawowym rysunku planu orientacyjnych strefach lokalizacji zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, winny być uzgadniane i dokonywane zgodnie z odpowiednimi przepisami szczególnymi i odrębnymi (w zakresie ochrony dóbr kultury).

- z uwagi na wymogi ochrony archeologicznej na pozostałych obszarach objętych niniejszym planem ustala się następujące zasady prowadzenia działalności inwestycyjnej, związanej z wykonywaniem robót ziemnych:

- a) na całym obszarze objętym niniejszym planem, w wypadku odkrycia jakiegokolwiek znaleziska, co do którego zachodzi podejrzenie, że może mieć jakąkolwiek wartość archeologiczną, roboty należy przerwać, a o znalezisku poinformować organ właściwy w sprawach ochrony dóbr kultury na podstawie przepisów szczególnych i odrębnych;
- b) dla terenów, zlokalizowanych w całości lub części na obszarach nierozpoznanych archeologicznie, ustala się obowiązek nadzoru archeologicznego podczas prowadzenia robót ziemnych związanych z liniowymi inwestycjami komunikacyjnymi i infrastrukturalnymi.

Miasto i gmina Solec nad Wisłą nie posiada obowiązujących dokumentów planistycznych: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego ani miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Pod względem zasobów dziedzictwa kulturowego powiat lipski charakteryzuje się znacznymi walorami. Ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa mazowieckiego objęto 55 obiektów zabytkowych (por wykres). Przeważająca część z nich jest zachowana w dobrym i bardzo dobrym stanie, na bieżąco remontowana w uzgodnieniu w Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków. Do grupy najlepiej zachowanych obiektów należą budowle sakralne. Najpilniejszych działań renowacyjnych wymagają następujące obiekty zabytkowe objęte ochroną przez wpis do rejestru województwa mazowieckiego: dwór w Bąkowej i synagoga w Ciepeliowie (gmina Ciepeliów), zabytkowe nagrobki na cmentarzach ewangelickich w Gozdawie i Kadłubku (gmina Siemno) oraz kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Kolonii Nadwiślańskiej (zabezpieczenie jako trwałej ruiny (gmina Solec nad Wisłą).

Stan zachowania zabytkowych cmentarzy jest bardziej zróżnicowany. Na terenie czynnych cmentarzy rzymskokatolickich największym problemem jest zachowanie najstarszych nagrobków nieobjętych indywidualnym wpisem do rejestru zabytków ruchomych. Nie jest to specyfika powiatu lipskiego, lecz terenu całego kraju. W gorszym stanie zachowane są cmentarze społeczności które nie zamieszkują już omawianego terenu – ewangelickie i żydowskie. To również wpisuje się w ogólnopolskie standardy. Lata powojenne były czasem, w którym miejsca te niszczone z rozmysłem, doprowadzając je nieraz do całkowitego zatarcia cech napowierzchniowych. Na terenie powiatu lipskiego sytuacja jest pod tym względem

lepszą. Na cmentarzach ewangelickich zachowały się wartościowe nagrobki o nieraz wybitnych cechach stylistycznych.

Obiekty zabytkowe powiatu lipskiego objęte ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków w podziale na kategorie funkcjonalne

Gmina Chotcza

- Chotcza Dolna, kościół p.w. św. Trójcy, 1754 r., nr rej. 824/A/56 z 28.01.1956 r.; 644/A/72 z 14.01.1972 r. oraz 40/A/80 z 26.04.1980 r.

Parafia w Chotczy powstała przed 1325 r. Pierwszy, drewniany kościół, wzmiankowany w źródłach już w 1440 r. spłonął podczas pożaru w 1743 r. Kolejna budowla powstała rok później za sprawą ówczesnego dzierżawcy wsi. Drugi kościół także spłonął od pioruna w sierpniu 1906 r. Kolejna świątynia uległa zniszczeniu podczas II wojny światowej. Po wojnie w kaplicy „przy Wiśle” dostawiono drewniany barak, przeniesiony z Chotczy Józefów staraniem ks. Bolesława Fochtmana. W miejscu spalonego w 1743 r. pierwotnego kościoła wybudowano prawdopodobnie kilka lat później kaplicę murowaną z kamienia. W 1906 r., po pożarze kościółka „przy Wiśle”, ks. Walenty Lipiec dobudował do niej nawę przednią, tworząc kościół tymczasowy. Jednocześnie w tym samym roku ks. Lipiec, na innym miejscu niż stał spalony kościół, założył fundamenty pod nową świątynię, według projektu Rudolfa Mejera. Kolejny proboszcz ks. Władysław Kłosiński po 1907 r. przygotował nowe plany pod kościół w stylu romańskim według projektu arch. Lamparskiego z Radomia. Wzniesiona część murów została zniszczona podczas I wojny światowej. Kościół odbudowywany po wojnie otrzymał do 1939 r. nowe mury, wieżbę dachową i pokrycie czerwoną dachówką. Ponowne zniszczenie dosięgło kościół wraz z wieżą w 1944 r. Budowa

kościół była zakazana do 1974 r. przez władze komunistyczne. Dopiero w latach 1974-1976 dokonano budowę staraniem ks. Stanisława Madeja. Kościół został konsekrowany 2 października 1982 r. Kościół jest bezstylowy, na planie krzyża, jednonawowy.

Kościół pw. św. Trójcy w Chotczy Dolnej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Chotcza Dolna, cmentarz rzymskokatolicki, parafialny, 2. połowa XVIII w., nr rej. 474/A/91 z 5.11.1991 r.

Zabytkowe nagrobki na cmentarzu parafialnym w Chotczy Dolnej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Tymienica Nowa, kościół parafialny p.w. św. Tekli, 1911-1930 r., nr rej. A-1060 z 10.05.2012 r.

Drewniana kaplica dworska p.w. św. Tekli istniała we wsi w XVIII w. Duszpasterstwo stałe sprawowane jest od 1 sierpnia 1908 r., kiedy to zamieszkał przy kaplicy ks. Józef Wieczorek. Parafia została erygowana w 1920 r. Początkowo za świątynię służyła kaplica, przy której duszpasterstwo sprawował ks. Józef Wieczorek. Kościół, według projektu arch. Jana Borowskiego z Wilna, był budowany w latach 1911 – 1930 (z przerwą na lata I wojny światowej), staraniem ks. Stanisława Knapika i ks. Władysława Pieniążka. Podczas II wojny światowej zburzono wieżę i zniszczono wnętrze kościoła. Po wojnie odbudowywany i upiększany. Konsekracji świątyni dokonał w 1966 roku bp. Piotr Gołębiowski. Kościół był odnawiany w 1970 r. Jest budowlą jednonawową, wzniesioną z czerwonej cegły.

Kościół pw. św. Tekli w Tymienicy Nowej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Tymienica Nowa, figura NMP z Dzieciątkiem Jezus (na kolumnie), 1701 r., nr rej. 37/2013 z 15.01.2013 r.

Kolumna z figurą Najświętszej Marii Panny z Dzieciątkiem Jezus w Tymienicy Nowej

Fot. Krzysztof Furmanek

Gmina Ciepiałów

- Bąkowa, budynek dworu, XIX w., nr rej. 142/A z 5.03.1982 r.

Dwór w Bąkowej został wybudowany w 1905 roku przez Stanisława Domańskiego. W końcu XVIII wieku miejscowe dobra zwane Bąkową Solecką należały do rodziny Lipińskich. Pod koniec XIX wieku posiadłość należała już do rodziny Czarneckich. Wraz z posagiem Janiny z Czarneckich przeszła w posiadanie Stanisława Domańskiego (w rękach tej rodziny majątek pozostawał aż do zakończenia II wojny światowej). Pod koniec lat 20. XX wieku dwór należał do Janiny Domańskiej. Właściciele dworu zmarli w czasie II wojny. Obecnie dwór jest niezamieszkały i opuszczony, pozostaje w stanie ruiny. Przed samym dworem poprowadzono nową drogę, wyraźnie degradując jego otoczenie.

Dwór murowany z cegły, otynkowany, posadowiony na planie prostokąta, o regularnej bryle. Parterowy, podpiwniczony, z poddaszem nakrytym dachem dwuspadowym. Elewacja frontowa siedmioosiowa, ze środkową osią poprzedzoną drewnianym gankiem wspartym na czterech drewnianych słupkach posadowionych na murowanych, czworobocznych cokołach.

Ganek nakryty dachem dwuspadowym. Wystrój elewacji ograniczony do prostych naczółków nadokiennych. Całość skomponowana w stylu klasycznym.

Dwór w Bąkowej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Bąkowa, park krajobrazowy, XIX w., nr rej. 748 z 20.12.1957 r.

Park dworski otaczający dwór w Bąkowej, obecnie w stanie zaniedbanym. Zachowana klonowo-dębowa aleja parkowa.

Aleja parku w zespole dworskim w Bąkowej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Ciepielów, ul. Papużyńskiego 36, kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża, 1923-1939 r., nr rej. 338/A z 10.04.1986 r.

Parafia została erygowana przed 1326 r. W tym okresie wzniesiono pierwszy, drewniany kościół. Kolejny, także drewniany powstał w 1512 r. z fundacji Jakuba Ciepielowskiego. Następny drewniany pochodzący z 1752 r. ufundowała księżna Konstancja Sanguszkowa z Denhoffów. Budowla została zniszczona podczas I wojny światowej. Wtedy wybudowano prowizoryczną kaplicę i rozpoczęła się budowa obecnego kościoła według projektu architekta Stefana Szyllera z Warszawy. Wzniesiono go w latach 1922-1942 staraniem ks. Ludwika Barskiego z fundacji parafian oraz dzięki dotacji państwowej. Kościół jest murowany z cegły palonej, w stylu neobarokowym.

W skład zespołu kościelnego, oprócz kościoła wchodzi plebania (1901 r.), organistówka (1928 r.), ogrodzenie kościoła z przełomu XIX/XX w., pomnik nagrobny (1871 r.).

Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża w Ciepielowie. Fot. Krzysztof Furmanek

Synagoga w Ciepielowie. Fot. Krzysztof Furmanek

- Ciepielów, ul. Źródlana 13, synagoga, 1887 r., nr rej. 144/A z 15.03.1982 r.

Synagoga w Ciepielowie została zbudowana w 1887 roku według projektu Lucjana Mierzejewskiego. Podczas I wojny światowej została spalona. Wyremontowano ją dopiero w 1929 roku. Podczas II wojny światowej hitlerowcy zdewastowali synagogę i urządzili w niej magazyn. Przez wiele lat w budynku znajdował się magazyn gminnej spółdzielni. Obecnie budynek nie jest zagospodarowany, znajduje się w stanie ruiny.

Murowany budynek synagogi wzniesiono z czerwonej cegły, zwieńczony czterospadowym łamanym dachem polskim, krytym wtórnie blachą.

- Łaziska, park dworski, połowa XIX w., nr rej. 739 z 20.12.1957 r. oraz 350/A/86 z 24.10.1986 r.

Park założony został w połowie XIX w. jako otoczenie dworu, którego ostatnią właścicielką była Anna Boska. Park posiada piękny, stary drzewostan do którego prowadzi modrzewiowa aleja.

Aleja modrzewiowa prowadząca do parku dworskiego w Łaziskach. Fot. Krzysztof Furmanek

- Rekówka, piwnica przy domu nr 36, miejsce wydarzeń historycznych, 1942, nr rej.: A-1300 z 12.06.2015 r.

Piwnica przy domu nr 36 w Rekówce, gm. Ciepiałów, w której ukrywano Żydów w czasie II wojny światowej, została wpisana do rejestru zabytków, jako miejsce upamiętniające ważne wydarzenie historyczne. W lutym 2014 r. fundacja „From the Depths” wystąpiła z wnioskiem w sprawie wpisania do rejestru zabytków części nieruchomości - piwnicy. W związku z wnioskiem, MWKZ wszczął postępowanie w tej sprawie. Przeprowadzono oględziny oraz szczegółową analizę konserwatorską w oparciu o zebrane dowody (wniosek fundacji i książkę „Cena poświęcenia. Zbrodnie na Polakach za pomoc udzielaną Żydom w rejonie Ciepiałowa, aut. dra Jacka Andrzeja Młynarczyka i dra Sebastiana Piątkowskiego).

W przedmiotowej piwnicy w czasie II wojny światowej, rodziny Skoczylasów i Kosiorów ukrywały Żydów do grudnia 1942 roku. 6 grudnia 1942 roku za pomoc udzieloną Żydom, dziesięć osób (głównie członków tych rodzin) poniosło śmierć z rąk niemieckich żandarmów. Jest to miejsce upamiętniające ważne wydarzenie historyczne, będące materialnym i niematerialnym świadectwem zbrodni hitlerowskich, dokonywanych na Polakach za pomoc udzielaną Żydom w czasie II wojny światowej.

- Stary Ciepiałów, park krajobrazowy, XVIII w., nr rej. 742 z 20.12.1957 r.

Park zachowany szczątkowo. Pozostały jedynie odcinki zadrzewień z końca XIX w.

- Wielgie, kościół cmentarny pw. św. Wojciecha, nr rej. 331/A z 21.06.1967 r. oraz 180/A z 15.10.1982 r.

Kościół cmentarny p.w. św. Wojciecha wniesiony został najprawdopodobniej w XVI wieku, zbudowany z cegły, nietynkowany; orientowany. Kościół posiada jedną nawę z węższym prezbiterium zamkniętym półkoliście oraz nowszą prostokątną kaplicą Matki Boskiej Różańcowej od południa oraz taką samą kruchtą od zachodu. Kościół znajduje się na wzniesieniu na terenie cmentarza grzebalnego.

Wielgie, kościół cmentarny pw. św. Wojciecha. Fot. Krzysztof Furmanek

- Wielgie, cmentarz rzymskokatolicki, 1820 r., nr rej.: A-1230 z 17.02.2014 r.

Cmentarz grzebalny został założony wokół murowanego kościoła św. Wojciecha. Najstarsza jego część usytuowana jest na niewielkim wzniesieniu, przy drodze Wielgie-Kazanów, w północno zachodniej części wsi. Zajmuje obszar w kształcie owalu, wyznaczonego przez

aleję. W sąsiedztwie kościoła znajduje się kilkanaście cennych nagrobków, prezentujących różne typy (płyta nagrobna, stela, krzyż na cokole, sarkofag, krzyż w postaci pni drzewa, grobowiec rodzinny) oraz dekoracje nawiązujące do form historyzujących. Najstarsze zostały wykonane z piaskowca i wapienia w połowie XIX wieku, między innymi: nagrobek rodziny Wielogłowskich w formie obelisku na cokole, dekorowanym rustyką z połowy XIX wieku, płyta nagrobna Szymanowskiego z 1851 roku oraz nagrobek Piotra Pirfona w typie krzyża na cokole z 1859 roku.

Wielgie, zabytkowe nagrobki na cmentarzu rzymskokatolickim. Fot. Krzysztof Furmanek

- Wielgie, park krajobrazowy, XVIII w., nr rej. 745 z 20.12.1957 r.

Park w Wielgiem pochodzi z XVIII w. Znajdują się tu cenne okazy przyrodnicze: aleja kasztanowa i 660-letni dąb (pomnik przyrody – 630 cm w obwodzie i 27 m wysokości). Dawniej park krajobrazowy stanowił otoczenie dworu rodziny Karczewskich, zburzonego po wprowadzeniu reformy rolnej w 1944 r. Pozostałością tego założenia jest aleja kasztanowa prowadząca niegdyś do budynku dworu.

Wielgie, aleja kasztanowa w parku dworskim. Fot. Krzysztof Furmanek

Gmina Lipsko

- Daniszów, park dworski, XVIII/XIX w., nr rej. 740 z 20.12.1957 r. oraz 354/A/86 z 4.11.1986 r.;

Park krajobrazowy zachowany w złym stanie. Zachowane pozostałości nasadzeń drzew liściastych: wiązu szypułkowego około 200-letniego, lip drobnolistnych około 160-360-letnich oraz klonu srebrzystego około 160-letniego.

- Krępa Kościelna, kościół pw. św. Piotra i Pawła, murowany, 1930-1935 r., nr rej. 337/A z 10.04.1986 r.;

Pierwszy kościół drewniany w Krępie wzmiankowany był w 1326 r., następny w XV w. jako kościół filialny parafii Lipsko. Kolejny kościół drewniany, fundacji Konstancji z Sanguszków marszałkowej litewskiej, zbudowany został w latach 1774-1778 z drewna sosnowego, na podmurówce. Był świątynią orientowaną. Na tym samym miejscu wzniesiono obecny kościół p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Zbudował go, według projektu arch. Rudolfa Mejera z Radomia, w latach 1911-1930 staraniem księży: Andrzeja Balty, Feliksa Horodyskiego i Józefa Drabowicza. Poświęcenie kościoła miało miejsce 29 czerwca 1930 roku. Kościół jest budowlą trzynawową, w stylu neogotyku nadwiślańskiego, zbudowaną z cegły czerwonej.

Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Krępie Kościelnej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Krępa Kościelna, cmentarz rzymskokatolicki, XVIII/XIX w., nr rej. A-1056 z 12.01.2012 r.

Na terenie cmentarza zachowały się liczne nagrobki o znacznych walorach artystycznych. Są także groby o znaczeniu specjalnym, w tym mogiła ks. Stanisława Andrzejewskiego (1830-1888 r.), uczestnika manifestacji patriotycznych w okresie Powstania Styczniowego.

- Lipsko, kościół parafialny pw. św. Trójcy, 1911-1930 r., nr rej. 345/A/7 z 15.06.1976 r. oraz 81/A/81 z 12.03.1981 r.

Obecna świątynia została wzniesiona zapewne na miejscu dawnego drewnianego zboru kalwińskiego w 1614 roku i ufundowana została przez kasztelana radomskiego Mikołaja Oleśnickiego i jego żonę Zofię z Lubomirskich po konwersji z kalwinizmu na katolicyzm. Kościół został przebudowany w 1844 roku według projektu Henryka Marconiego. Rozebrano wówczas dawną wieżę z sygnaturką, a na jej miejscu została wybudowana obecna wieża. W czasie pożaru w 1857 roku budowla została zniszczona. Wieża zakończona kopułą, nakryta blachą miedzianą, została uszkodzona w 1945 roku. Odbudowana została w 1956 roku i przebudowana na dzwonnice. W latach 1977-1979 kościół został restaurowany dzięki staraniom księdza Stanisława Słyka. Świątynia została wtedy pokryta blachą miedzianą, wewnątrz ozdobiono malowidłami i otynkowano wieżę.

Jest to budowla jednonawowa, orientowana, wybudowana z kamienia wapiennego.

Kościół pw. św. Trójcy w Lipsku. Fot. Krzysztof Furmanek

- Zofiówka, dom drewniany, koniec XIX w., nr rej. 121/A/81 z 4.11.1981 r.

Dwa obiekty znajdujące się z rejestrze zabytków województwa mazowieckiego z terenu gminy Lipsko zostały przeniesione do Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu (ul. Szydłowiecka 30):

- drewniany budynek dawnej szkoły w Krępie Kościelnej, 1914-1915 r., nr rej. 319/A/85 z 22.08.1985 r.;
- młyn wodny, drewniany ze wsi Zofiówka, 1914 r., nr rej. 121/A/81 z 17.07.1981 r.

Gmina Rzecznów

- Grabowiec, kościół pw. św. Mikołaja, 1626 r., 2. połowa XVIII w.; nr rej. 159/A z 23.06.1967 r. oraz 63/A z 5.05.1981 r.

Świątynia ufundowana w 1626 r. przez Mikołaja Skarszewskiego kasztelana sandomierskiego, dziedzica Grabowca, Rzeczniowa, Rzecznówka i Czerwonej. Obecny kościół wzniesiony w 2. połowie XVIII w. Kościół w stylu barokowym, orientowany, murowany z cegły, tynkowany. Korpus jednonawowy, trzyprzęsłowy z prostokątnym węższym prezbiterium o zaokrąglonych narożach. Przykryty wysokim dachem dwuspadowym. Centralnie wieżyczka na sygnaturkę. Do prezbiterium przylega od północy kruchta, od południa zakrystia. Od południa do korpusu przylega dobudówka prostokątna. Fasada dwukondygnacyjna, rozczłonkowana pionowo parami pilastrów, wypełniona polami

płycinowymi. Gzyms kordonowy. Portal na osi środkowej w formie profilowanej opaski, zamknięty prosto o zaokrąglonych narożach. Fasada zwieńczona dwukondygnacyjnym szczytem o analogicznych podziałach, zakończonym trójkątnie z datą 1626. Dach namiotowy z latarnią.

Kościół pw. św. Mikołaja w Grabowcu. Fot. Krzysztof Furmanek

- Rzecznów, zespół kościoła parafialnego pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, 1. połowa XVIII w.; nr rej. 184 z 11.02.1967 r. oraz 137/A z 15.02.1982 r.;
- kościół parafialny, nr rej. 490 z 23.03.1957 r. oraz 137/A z 15.02.1982 r.;
- dzwonnica, nr rej. 826 z 28.01.1959 r. oraz 137/A z 15.02.1982 r.;
- kostnica przykościelna, 1. połowa XVIII w., nr rej. 827 z 28.01.1959 r. oraz 137/A z 15.02.1982 r.;
- kaplica w murze kościelnym, 1. połowa XVIII w.;
- ogrodzenie murowane, 1. połowa XVIII w.;

Pierwotny kościół drewniany, zbudowany w 1590 r. Obecny wzniesiony po 1685 r. po śmierci Stanisława Skarszewskiego z fundacji Katarzyny Piotrowskiej herbu Ginwiłł, żony Hieronima Wierzbowskiego i Stanisława Skarszewskiego.

Budynek orientowany, murowany z kamienia, tynkowany; na planie wydłużonego prostokąta, z prezbiterium trójbocznie zakończonym. Przy nawie prostokątne kaplice. Do wschodniej przylega zakrystia, od południa i skarbczyk od północy, przy kaplicy południowej od zachodu kruchta. Dachy dwuspadowe. Elewacje rozcłonkowane pilastrami i płycinami. Portal o brzegach profilowanych. Nad nim gzyms naddrzwiowy, nad którym nisza w formie łuku

pełnego obramiona klincami z kluczem. Pomiędzy nimi kamienny kartusz z herbem fundatorski Ginwił i inicjałami K.S. K. W. Katarzyna Skarszewska, Kasztelanowa Wonicka. Nad portalem prowadzącym do kruchty widnieje herb Jana Skarszewskiego, jej syna.

Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Rzeczniewie. Fot. Krzysztof Furmanek

Ogrodzenie otacza teren cmentarza przykościelnego. Murowane, otynkowane, przykryte dachówką z niszami od wewnątrz.

Budynek dzwonnicy, usytuowany w części południowej terenu kościelnego murowany z cegły, otynkowany, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, przykryty dachem dzwonowatym, na osi środkowej przejazd bramny. Otwory bramne obwiedzione szeroką opaską, zakończone łukiem pełnym. W drugiej kondygnacji wysokie otwory okienne zamknięte łukiem pełnym.

Kostnica parterowa usytuowana z części północno- wschodniej ogrodzenia, murowana z kamienia, otynkowana, na rzucie prostokąta, przykryta dachem namiotowym. Gzyms wydatny, profilowany. Kaplica w części wschodniej ogrodzenia, murowana kamienia, otynkowana, przykryta dachem namiotowym, z przejściem bramnym, zamkniętym prosto. Gzyms wydatny, profilowany.

Dzwonnica przy kościele pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Rzeczniowie. Fot. Krzysztof Furmanek

- Rzecznów, kaplica kubaturowa, murowana, z drewnianą figurą św. Jana Nepomucena, XVIII w., nr rej. 825 z 28.01.1959 r.

Usytuowana jest przy drodze z Rzeczniowa do Grabowca, przy moście na rzece Krępiance. Budynek murowany z cegły, otynkowany, na rzucie prostokąta, nakryty dachem czterospadowym. Elewacje artykułowane narożnymi pilastrami tokańskimi dźwigającymi belkowane złożone z profilowanego gzymsu i gładkiego fryzu. W elewacji frontowej dodatkowe pilastry flankujące wejście do kapliczki. Otwór drzwiowy zamknięty łukiem odcinkowym. W bocznych elewacjach małe otwory okienne. Drzwi drewniane, dwuskrzydłowe, na żelaznych zawiasach.

Nie istnieją, jednak nie zostały jak dotąd wykreślone z rejestru zabytków województwa mazowieckiego następujące obiekty zabytkowe:

- Grabowiec, ul. Polna 55, dom drewniany, 1920 r., nr rej. 164/A z 30.04.1982 r.;

- Rzeczniów 33, dom drewniany, XIX/XX w., nr rej. 162/A z 30.04.1982 r.

Gmina Sienno

- Aleksandrów k. Osówki³, kościół polsko-katolicki pw. Matki Boskiej Różańcowej, drewniany, 1931, nr rej.: A-1443 z 24.05.2017 r.

Początkowo w Osówce funkcjonowała Parafia Kościoła Starokatolickiego Mariawitów. W 1929 r. założono Parafię Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego pw. Matki Bożej Różańcowej (obecnie Kościół Polskokatolicki). Obiekt został złożony z gotowych, przygotowanych wcześniej elementów drewnianych.

Kościół polsko-katolicki pw. Matki Boskiej Różańcowej w Aleksandrowie k. Osówki. Fot. Krzysztof Furmanek

W przypadku budynku kościoła zachodzą istotne relacje z jego otoczeniem (również objęte wpisem): widokowe, przestrzenne oraz funkcjonalne. Istotne jest zachowanie powiązania krajobrazowego obiektu architektonicznego oraz występującej wokół niego zaprojektowanej zieleni i podkreślenie ważnej funkcji jaką pełnią place przykościelne dla obiektów sakralnych (gdzie odbywają się różnego rodzaju wydarzenia religijne i społeczne). Kościół polskokatolicki pw. Matki Boskiej Różańcowej w swej zewnętrznej formie zachował się bez większych zmian. Jest charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego gminy Sienno. Stanowi ważny dokument historii Wspólnoty Polskokatolickiej. Jest jedynym

³ Położenie kościoła na terenie Aleksandrowa, a nie Osówki wynika ze współczesnego podziału gruntów.

funkcjonującym kościołem polskokatolickim w południowej części województwa mazowieckiego i jednym z nielicznych, zachowanych zabytków drewnianych w powiecie lipskim.

- Gozdawa, cmentarz ewangelicko-augsburski, 1. połowa XIX wieku; nr rej. 480/A z 5.11.1991 r.;

Zabytkowe nagrobki na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Gozdawie i Kadłubku. Fot. Krzysztof Furmanek

- Hieronimów, cmentarz ewangelicko-augsburski, 2. połowa XIX w., 1944 r.; nr rej. 481/A z 5.11.1991 r.;
- Kadłubek, cmentarz ewangelicko-augsburski, 2. połowa XIX w., 1944 r.; nr rej. 482/A z 5.11.1991 r.;
- Nowa Wieś, cmentarz ewangelicko-augsburski, XIX wiek, 1944 r.; nr rej. 483/A z 5.11.1991 r.;
- Sienna, kościół parafialny pw. św. Zygmunta, nr rej. 323/A z 16.06.1967 r. oraz 147/A z 15.03.1982 r.

Pierwszy kościół powstał w Siennie przed 1390 r., kiedy było ono jeszcze wsią. Był to drewniany kościół filialny, należący do parafii w Chotczy. Kilkadziesiąt lat później Sienna

otrzymało prawa miejskie i rozpoczęto budowę murowanego kościoła. Kościół został ukończony w 1442 r.

Kościół pw. św. Zygmunta w Siennie. Fot. Krzysztof Furmanek

Kościół jest budowlą jednonawową, z trójprzęsłowym prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Reprezentuje styl tzw. gotyku nadwiślańskiego. Od strony północnej prezbiterium dobudowano piętrową zakrystię. Świątynia ma wysokie, ostrołukowe okna od strony południowej. Od północy jest jedynie małe okratowane okienko oraz otwór strzelniczy na piętrze, świadczący o tym, że kościół miał też pełnić funkcje obronne.

- Siemień, dzwonnica w zespole kościoła parafialnego, nr rej. 323/A z 16.06.1967 r. oraz 147/A z 15.03.1982 r.

Dzwonnica w zespole kościoła pw. św. Zygmunta w Siennie. Fot. Krzysztof Furmanek

- Sienna, cmentarz rzymskokatolicki z bramą cmentarną, nr rej. 485/A z 5.11.1991 r.;

Kwatera wojenna żołnierzy armii rosyjskiej z czasów I wojny światowej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Sienna, cmentarz żydowski, 1795-1942 r., nr rej. 484/A z 5.11.1991 r.

- Wola Sienińska (obecnie Krzyżanówka), dwór oraz park w zespole dworskim, 1. połowa XIX w., nr rej. 518 z 4.12.1957 r. oraz 54/A z 7.05.1980 r.

Dwór w Woli Sienińskiej. Fot. Krzysztof Furmanek

Gmina Solec nad Wisłą

Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Kolonii Nadwiślańskiej. Fot. Krzysztof Furmanek

- Kolonia Nadwiślańska (Raj) (na tzw. Kępie), kościół pw. św. Stanisława Biskupa, murowany, XVIII w., przebudowany, nr rej. brak, decyzja 1251/2004 z dnia 14.09.2004 r.;

- Pawłowice, zespół kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela (kościół, dzwonnica i plebania), 1884-1885 r., nr rej. 339/A z 10.04.1986 r.;

Pierwotny kościół, drewniany pochodził z połowy XVI w., a kolejny - także drewniany - wzniesiony został w 1753 r. z fundacji kapituły krakowskiej. Spłonął on w 1882 r. Parafia powstała w pierwszej połowie XVIII w. Obecny kościół p.w. św. Jana Chrzciciela zbudowany został w latach 1884-1885 na miejscu drewnianego. Był restaurowany w 1984 i w 1989 r. Świątynia jest budowlą w stylu neogotyckim, wzniesioną z kamienia, tynkowaną.

Kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Pawłowicach. Fot. Krzysztof Furmanek

- Raj, park dworski, XVIII w., nr rej. 741 z 20.12.1957 r.;

Park dworski zachowany w szczątkowej formie. Najwartościowszy okaz zachowanego drzewa jest uznany za pomnik przyrody.

- Solec n. Wisłą, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, murowany wraz z otoczeniem, XIV w., XVI/XVII w.; nr rej. 324/A z 15.06.1967 r. oraz 152/A z 16.03.1982 r. Kościół wzniesiony w XIV w., przebudowany na przełomie XVI i XVII w. uzyskał późnorenesansowy charakter głównie poprzez detal architektoniczny (gzymsy, sterczyny w formie obelisków, pilastry). Mury w partii nawowej gotyckie.

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Solec n. Wisłą, dzwonnica w zespole kościoła parafialnego, 1883 r., nr rej.: A-989 z 12.10.2010 r.

Dzwonnica w zespole pw. Wniebowzięcia NMP w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Solec n. Wisłą, cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego, 1883 r., nr rej.: A-989 z 12.10.2010 r.

- Solec n. Wisłą, cmentarz rzymskokatolicki, ul. Łoteckiego, 2 poł. XVIII w., nr rej.: A-1229 z 4.02.2014 r.

Cmentarz grzebalny przy kościele pw. św. Barbary został założony w drugiej połowie XVIII wieku. Zachowało się na nim wiele cennych nagrobków. Najstarsze pochodzą z pierwszej połowy XIX wieku i zlokalizowane są w bliskim sąsiedztwie kościoła. Stylistycznie nawiązują do form antycznych i klasycystycznych. Najstarszym z nich jest nagrobek Katarzyny z Kossowskich Chelkowskiej z 1830 roku, wystawiony w typie cippusa z akroterionami w narożach. Inne, cenne z tego okresu to między innymi: nagrobek Heleny Batter-Rotter z 1832 roku, również w formie cippusa z oryginalną dekoracją roślinną, nagrobek Erazma Pomorskiego z pierwszej połowy XIX wieku, w typie urny na cokole, nagrobek NN w formie steli architektonicznej z bogatą klasycystyczną dekoracją, nagrobek Macieja Mierzejewskiego – burmistrza Solca z połowy XIX wieku w formie obelisku na architektonicznym cokole, opracowanym rustyką oraz nagrobek rodziny Tarnowskich, w formie sarkofagu bogato zdobionego. Nagrobki z drugiej połowy XIX wieku są liczniejsze. Prezentują większe zróżnicowanie typów i form historyzujących. Na szczególną uwagę zasługują między innymi: neoklasycystyczny monumentalny grobowiec rodziny Targowskich z pomnikiem nagrobnym w formie obelisku, nagrobek Aleksandra Młodzianowskiego z 1872 roku, w typie kolumny z girlandą kwiatową, nagrobek Teofila Młodzianowskiego z figurą anioła i urną na cokole, oraz nagrobek Wacława Poraj Kuczewskiego z 1884 roku, w formie krzyża na skałce i figurą aniołka. Wśród zachowanych XX-wiecznych nagrobków szczególnie cenne są: nagrobek Stanisława Chmielnickiego z 1910 roku z dekoracją secesyjną, nagrobek Anny Radomińskiej z 1917 roku w formie krzyża na skale z figurą kobiety oraz monumentalny grobowiec rodziny Moroz z około 1900 roku z obeliskiem w zwieńczeniu. Na uwagę zasługują również te w typie pionowej steli: nagrobek Zygmunta Łoteckiego, dyrektora seminarium nauczycielskiego z 1936 roku, z czerwonego piaskowca w postaci prostokątnej steli wieńczącej grób, nagrobek Franciszki Muszalskiej, jako neogotycka stela, nagrobek rodziny Czajkowskich ze stelą w formie krzyża. Ponadto, wyróżnia się grupa obiektów z połowy XX wieku o jednorodnej stylistyce. Powtarzają zasadniczo jeden wzorzec w formie kapliczki: krzyż na cokole z figurą pełnowymiarową lub figurką we wnęce; cokół flankowany wazonami na postumentach. Odznaczają się też płaskorzeźbioną dekoracją: w kształcie wieńca, gorejącego Serca Pana Jezusa oraz żłobień tworzących wzory liniowe i geometryczne. Podobne nagrobki występują na cmentarzu rzymsko-katolickim w Krępie Kościelnej. Głównym materiałem z którego wykonywano nagrobki był piaskowiec i wapień. W kilku przypadkach pojawiają się inskrypcje z nazwiskami twórców: z Puław, z Rzeszowa,

Warszawy oraz Radomia. Na cmentarzu zachowały się płyty nagrobne z inskrypcjami w języku rosyjskim-starocerkiewnym. Poświęcone są głównie nauczycielom działającego w okresie zaborów, seminarium nauczycielskiego w Solcu. Wśród pochowanych znajdują się osoby zasłużone dla miejscowości: burmistrzowie, nauczyciele, powstańcy, żołnierze i księża oraz właściciele okolicznych dóbr.

Cmentarz rzymskokatolicki w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Solec nad Wisłą, kościół cmentarny pw. św. Barbary, drewniany, nr rej. 327/A z 15.06.1967 r. oraz 154/A z 16.03.1982 r.

Kościół cmentarny pod wezwaniem św. Barbary jest datowany na koniec XVI lub na początek XVII wieku. Orientowany, drewniany, konstrukcji zrębowej, szalowany, z murowanym, klasycystycznym frontonem. W drugiej połowie XVIII w. dobudowano część zachodnią. Wnętrze nakryte stropem ze skrzywieniami. Wystrój i wyposażenie kościoła barokowe oraz rokokowe.

Kościół cmentarny pw. św. Barbary w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Solec nad Wisłą, zespół klasztorny Reformatów (kościół pw. św. Stanisława Biskupa, klasztor oraz dziedziniec z krużgankami), nr rej. 326/A z 15.06.1967 r. oraz 153/A z 16.03.1982 r.

Kościół i klasztor pw. św. Stanisława Biskupa w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

Kościół klasztorny oo. Reformatów stanowi pierwszy w Polsce murowany (z kamienia) klasztor Reformatów, wzniesiony w 1626 roku jako wotum za cudowny powrót

księcia Krzysztofa Zbaraskiego, starosty soleckiego z poselstwa do Stambułu. Kościół poprzedza oryginalny dziedziniec krużgankowy, powstały w tym samym czasie.

Budowla jednonawowa, orientowana, murowana z ciosów. Fasada frontowa kościoła podparta ścianami piramidalnymi. Dach dwuspadowy, obecnie pokryty blachą.

Dziedziniec klasztoru w zespole klasztornym oo. Reformatów w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Solec nad Wisłą, dawny ratusz, koniec XIX w., nr rej. 353/A z 24.10.1986 r.

Ratusz solecki z 1. połowy XIX w. jest pierwszym murowanym budynkiem użyteczności publicznej w tej miejscowości. Rozmieszczony na planie litery L, murowany, dwukondygnacyjny, tynkowany, zwieńczony dachem dwuspadowym, obecnie pokrytym blachą. Otwory okienne w dolnej kondygnacji i część w górnej kondygnacji fasady zamknięta łukiem pełnym. Ściany dolnej kondygnacji zdobione boniowaniem.

Ratusz w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Solec nad Wisłą, ruiny zamku, nr rej. 328/A z 21.06.1967 r. oraz 155/A z 16.03.1982 r.

Ruiny zamku w Solcu nad Wisłą to relikty nadgranicznej warowni wzniesionej przez króla Kazimierza Wielkiego. Miała ona ochraniać przeprawę przez Wisłą na ważnym szlaku handlowym, była czasową rezydencją królewską, siedzibą kasztelana, a później królewskiego starosty. Zamek pełnił też rolę refugium, schronienia dla mieszkańców miasta.

Ruiny zamku w Solcu nad Wisłą znajdują się są ok. 150 m na północny - wschód od rynku i kościoła pw. Wniebowzięcia NMP. Zamek wzniesiono stromej skarpie doliny Wisły oddzielonej od miasta głębokim jarem jako obiekt od miasta niezależny. Do dzisiaj zachowały się fragmenty murów i fundamentów w części południowo-wschodniej oraz ślady fundamentów cylindrycznej wieży w narożniku północno-zachodnim. Ruiny są niezabezpieczone i porośnięte roślinnością.

Na terenie zamku nie było dotychczas badań archeologicznych ani architektonicznych. W latach 1962-1966 archeologiczne badania sondażowe przeprowadzono jedynie na terenie miasta.

Ze względu na zły stan zachowania zamek nie jest dostępny dla zwiedzających. Ruiny są jednak dobrze widoczne z biegnącej u podnóża muru południowego ulicy Zamkowej.

Ruiny zamku w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Solec nad Wisłą, Rynek 10, dom podcieniowy, drewniany, koniec XVIII w., nr rej. 853/A/59 z 29.06.1959 r., 329/A z 8.05.1972 r. oraz 156/A z 16.03.1982 r.

Dom podcieniowy tzw komendaria, wybudowany został w 1787 roku. Zrekonstruowany w latach 70-tych XX wieku. Pierwotnie należał do zarządcy dóbr kościelnych (komendarza). Jego funkcja zmieniała się, był karczmą, po II wojnie światowej szkoła podstawową, a od 1978 roku domem kultury. Obecnie budynek pełni funkcję Gminnego Ośrodka Kultury.

Budynek znajduje się przy placu Bolesława Śmiałego. Dom usytuowany jest ścianą szczytową do drogi. Budynek ma plan wydłużonego prostokąta. Posiada fundamenty z łamanego kamienia polnego, połączonego zaprawą cementowo-wapienną. Na fundamentach znajduje się podwalina z tartych bali modrzewiowych połączonych ze sobą na tzw. zamek. Ściany budynku wzniesione z bali modrzewiowych, tynkowane od wewnątrz. Dom posiada bardzo rzadką konstrukcję ścian: zrębowo-sumikowo-łątkową z węglami łączonymi na rybi ogon. Charakterystycznym elementem budynku są tzw. podcienia, z kamiennymi kolumnami. Ściany nakryte dachem dwuspadowym z przyczółkiem od frontu tworzącym podcienie oparte na czterech kamiennymi kolumnach tokańskich podtrzymujących okap dachu. Wieżba dachowa stolcowa, dach kryty gontem. Budynek posiada drewnianą, ozdobną stolarkę okienną i drzwiową z zawiasami kowalskimi. Wewnątrz budynku widoczne są profilowane belki stropu.

Budynek podcieniowy, d. komendaria, ob. dom kultury i pałac ślubów w Solcu nad Wisłą. Fot. Krzysztof Furmanek

- Wola Pawłowska, młyn wodny, drewniany, 1916 r., 1948 r., nr rej. 194/A z 15.12.1982 r.

Poza obiektami objętymi ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa mazowieckiego, w gminnych ewidencjach zabytków ujęte zostały obiekty zabytkowe, których stan został zweryfikowany przez samorządy w ciągu ostatnich lat.

Gmina Chotcza – obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Chotcza w dniu 11.01.2021 r.):

- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, cmentarz rzymskokatolicki, 2. połowa XVIII w.
- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, pomnik na cmentarzu, XIX w.
- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, pomnik na cmentarzu, XIX w.
- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, pomnik na cmentarzu, XIX w.
- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, pomnik na cmentarzu, XIX w.
- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, pomnik na cmentarzu, XIX w.
- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, zbiorowa mogiła na cmentarzu, 1984 r.
- Chotcza Dolna, dz. geod. nr 1393, zbiorowa mogiła na cmentarzu, 1967 r.
- Chotcza Dolna 28b, dom drewniany, połowa XX w.
- Chotcza Dolna 40, dom drewniany, początek XX w.
- Chotcza Dolna 44, dom drewniany, początek XX w.

- Chotcza Dolna 59A, kościół murowany p.w. św. Trójcy, 1939 r.
- Chotcza Górna 3a, dom drewniany, początek XX w.
- Chotcza Górna 12, dom drewniany, początek XX w.
- Chotcza Górna 19, dom drewniany, początek XX w.
- Chotcza-Józefów, kapliczka przydrożna, XX w.
- Chotcza-Józefów 24, dom drewniany z budynkiem gospodarczym, początek XX w.
- Gniazdków 17, dom drewniany, początek XX w.
- Gniazdków, obok nr 25, krzyż przydrożny, XX w.
- Tymienica Stara, dz. geod. nr 844, cmentarz rzymskokatolicki, XVII w.

Gmina Ciepiałów – obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Ciepiałów w dniu 11.01.2021 r.):

- Anusin 31, dom drewniany, 1946 r.
- Chotyże 29, dom drewniany, 1 ćwierć XX w.
- Ciepiałów, ul. Kochanowskiego 21, dom drewniany, około 1915 r.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego, krzyż żeliwny, koniec XIX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 10, dom murowany, około 1935 r.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 12, kuźnia murowano-drewniana, około 1930 r.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 14, dom drewniany, około 1935 r.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 17, remiza strażacka, murowana, początek XX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 20, dom drewniany, początek XX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 30, dom drewniany, lata 20. XX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 36, krzyż przy kościele, początek XX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 38, plebania murowana, 1901 r.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 38, organistówka drewniana, 1928 r.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 40, dom drewniany, lata 30. XX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 42, dom drewniany, lata 30. XX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 49, dom drewniany, 1925 r.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 55, dworek drewniany (ob. ośrodek zdrowia), początek lat 20. XX w.
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego 61, krzyż kamienny, 1901 r.
- Ciepiałów, ul. Partyzantów, zespół stodół drewnianych, lata 1940-1945
- Ciepiałów, Plac Zwycięstwa 4, dom murowany, 1907 r.
- Ciepiałów, Plac Zwycięstwa 6, dom murowany, około 1925 r.

- Ciepeliów, Plac Zwycięstwa 7, dom murowany, około 1925 r.
- Ciepeliów, Plac Zwycięstwa 8, dom murowany, około 1925 r.
- Ciepeliów, Plac Zwycięstwa 11/12, dom murowany, 1907 r.
- Ciepeliów, Plac Zwycięstwa 13, dom murowany, 1946 r.
- Ciepeliów, Plac Zwycięstwa 16, dom murowany, około 1930 r.
- Ciepeliów, Plac Zwycięstwa 23, dom murowany, około 1940 r.
- Ciepeliów, Plac Zwycięstwa 25, dom murowany, około 1925 r.
- Ciepeliów, ul. Podłącze 2, dom, koniec XIX w.
- Ciepeliów, ul. Polna 5, dom drewniany, lata 30. XX w.
- Ciepeliów, ul. Polna 8, dom drewniany, lata 30. XX w.
- Ciepeliów, ul. Sandomierska 2, dom drewniany, lata 30. XX w.
- Ciepeliów, ul. Sandomierska 13, dom drewniany, lata 30. XX w.
- Ciepeliów, ul. Witosa 4, dom murowany, 1927 r.
- Ciepeliów, ul. Witosa 4, młyn murowany, 1923 r.
- Ciepeliów, ul. Witosa 4, motorownia murowana, 1927 r.
- Ciepeliów, ul. Witosa 6, obory murowane, 1927 r.
- Czerwona 1, stodoła drewniana, początek XX w.
- Czerwona 6, kościół parafialny p.w. św. Jana, 1932 r.
- Czerwona 6, dzwonnica drewniana, 1 ćwierć XX w.
- Dąbrowa 14, dom drewniany, 1925 r.
- Dąbrowa 34, obora z wozownią drewnianą, początek XX w.
- Dąbrowa 34, spichlerz drewniany, początek XX w.
- Dąbrowa 34, stodoła drewniana, koniec XIX w.
- Dąbrowa 34a, dom drewniany, przełom XIX i XX w.
- Dąbrowa 35, dom drewniany, 4. ćwierć XIX w.
- Gardzienice, dwór murowany, 4. ćwierć XIX w.
- Gardzienice, obora murowana, przełom XIX i XX w.
- Gardzienice, stodoła drewniana, początek XX w.
- Kałków, krzyż przydrożny, murowany, 1. ćwierć XX w.
- Kałków, krzyż przydrożny, murowany, 1934 r.
- Kałków 34, dom drewniany, 1. ćwierć XX w.
- Kawęczyn Nowy 9, dom drewniany, 1920 r.
- Kawęczyn Nowy 13, dom w konstrukcji szachulcowej, 2. połowa XIX w. (nie istnieje)
- Kawęczyn Nowy 14, dom drewniany, 2. połowa XIX w.

- Kawęczyn Nowy 20, dom drewniany, 1930 r.
- Kawęczyn Nowy 22, dom drewniany, 1. ćwierć XX w.
- Łaziska 101, dwór murowany, koniec XIX w.
- Pasieki 6, dom drewniany, przełom XIX i XX w.
- Pasieki 6, stodoła drewniana, początek XX w.
- Pasieki 7, dom drewniany, początek XX w.
- Podolany 7, dom drewniany, lata 30. XX w.
- Podolany 11, dom drewniany, lata 20. XX w.
- Podolany 20, dom drewniany, 1925 r.
- Świesielice 28, dom drewniany, początek XX w.
- Świesielice 28, stodoła drewniana, początek XX w.
- Wielgie, murowane ogrodzenie kościoła, przełom XVIII i XIX w.
- Wielgie, nagrobki na placu kościelnym, XIX w.
- Wielgie, spichlerz murowany w zespole dworsko-folwarcznym, 4. ćwierć XIX w.
- Wielgie, obory murowane w zespole dworsko-folwarcznym, 4. ćwierć XIX w.
- Wielgie, suszarnia chmielu w zespole dworsko-folwarcznym, 4. ćwierć XIX w.
- Wielgie 12, dom drewniany, 1925 r.
- Wielgie 24, dom drewniany, 4. ćwierć XIX w.

Gmina Lipsko – obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UMiG Lipsko w dniu 11.01.2021 r.):

- Daniszów, młyn murowany, 2. ćwierć XX w.;
- Dąbrówka 6, dom drewniany, 1. ćwierć XX w.;
- Długowola Druga, kapliczka murowana, XIX w.;
- Długowola Druga, kapliczka murowana, XIX w.;
- Długowola Druga, kapliczka murowana, 1905 r.;
- Długowola Pierwsza, kapliczka kubaturowa z rzeźbami;
- Huta 17, dom drewniany, 1. ćwierć XX w.;
- Huta, kapliczka przydrożna, początek XX w.;
- Krępa Górna 13, dom drewniany, około 1935 r.;
- Krępa Górna 22, dom murowany z kamienia, około 1895 r.;
- Krępa Górna 43, dom drewniany, przełom XIX i XX w.;
- Krępa Górna 64, dom drewniany, 1923 r.;
- Krępa Górna, kapliczka murowana, 1931 r.;

- Krepa Górna, krzyż przydrożny, drewniany;
- Kostrusin, kapliczka murowana, początek XX w.;
- Lipa Miklas 29, kapliczka – figura murowana, 1951 r.;
- Lipa Miklas 43, krzyż murowany, początek XX w.
- Lipsko, ul. Zwoleńskiej/Obrońców Chotczy, krzyż – figura, murowana, 1886 r.;
- Lipsko, ul. Pileckiego 3, dom murowany, około 1916 r.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 6, szkoła żydowska – procedowany wpis do rejestru zabytków;
- Lipsko, ul. Hłzecka 7, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 8, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 9, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 11, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 12, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 14, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 18, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 19, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 20, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 23, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 24/26, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 27, dom drewniany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 28, dom drewniany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 45, krzyż murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Hłzecka 55, dom drewniany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Kościuszki 16, dom murowany, 1931 r.;
- Lipsko, ul. Solecka 2/3, dom murowany, początek XX w.;
- Lipsko, ul. Solecka 14, dom drewniany, lata 20. XX w.;
- Lipsko, ul. Solecka 17, dom murowany, lata 20. XX w.;
- Lipsko, ul. Solecka 18, dom murowany, lata 20. XX w.;
- Lipsko, ul. Solecka 28, dom murowany, 1926 r.;
- Lipsko, cmentarz rzymskokatolicki, XIX w.;
- Lipsko, cmentarz rzymskokatolicki, lata 30. XX w.;
- Lipsko, cmentarz żydowski (kirkut);
- Nowa Wieś 39, dom drewniany, 1921 r.;
- Śląsko, figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem, murowana, XIX w.;
- Śląsko (przysiółek Krzywda), kapliczka filarowa z latarnią;

- Wiśniówek, krzyż murowany, 1908 r.;
- Wola Solecka I 88, dom drewniany, 1929 r.;
- Wola Solecka II 72, dom drewniany, 1946 r.;
- Wola Solecka II 120, dom drewniany, 1935 r.;
- Zofiówka 71, dom drewniany, 1946 r.;
- Zofiówka 106, dom drewniany, 1946 r.;
- Zofiówka, krzyż – figura murowana, koniec XIX w.;
- Zofiówka, krzyż murowany, 1901 r.;
- Zofiówka, krzyż – figura murowana, 1906 r.

Gmina Rzecznów – obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Rzecznów w dniu 15.01.2021 r.):

- Borsuki, przy posesji nr 1, krzyż kamienny na cokole, 1. ćwierć XX w.;
- Ciecierówka, przy drodze do Rybiczyny, kaplica murowana, 1. połowa XX w.;
- Grabowiec, ul. Kościelna 36, dzwonnica w zespole kościoła parafialnego, XVIII w.;
- Grabowiec, ogrodzenie w zespole kościoła parafialnego, XVIII w.;
- Grabowiec, figura Jezusa Chrystusa na cokole (kamienna) w zespole kościoła parafialnego, 1. połowa XIX w.;
- Grabowiec, cmentarz rzymskokatolicki, 1. połowa XIX w.;
- Grabowiec, figura św. Piotra na kolumnie (kamienna), XIX w.;
- Grabowiec, figura św. Floriana na kolumnie (kamienna), XIX w.;
- Grabowiec, kaplica murowana z kamienną figurą św. Mikołaja, XIX w.;
- Grabowiec, przy drodze do Wólki Modrzejowej, krzyż na cokole, 1926 r.;
- Grabowiec, przy wyjeździe w kierunku wsi Dubrawa, krzyż kamienny na cokole, 1. ćwierć XX w.;
- Jelanka 1, dom drewniany, 1. połowa XX w.;
- Jelanka, w pobliżu posesji nr 28, kapliczka – krzyż na cokole z figurą, 1. ćwierć XX w.;
- Pasztowa Wola, droga wojewódzka Nr 747, krzyż kamienny na cokole, 1922 r.;
- Pasztowa Wola, droga wojewódzka Nr 747, kapliczka słupowa (kamienna), około 1800 r.;
- Pawliczka, kapliczka – krzyż kamienny z figurą Matki Boskiej, 1907 r.;
- Płósy, kapliczka – krzyż kamienny na cokole z figurką, 1896 r.;
- Podkańce, kapliczka – krzyż kamienny na cokole z figurką, 1899 r.;
- Podkańce, kapliczka – krzyż kamienny na cokole z płaskorzeźbą Matki Boskiej, 1920 r.;
- Rzechów Kolonia, kaplica kubaturowa, murowana, 1880-1897 r.;
- Rzechów Kolonia, figura Matki Boskiej na cokole (kamienna), 1908 r.;

- Rzecznów, krzyż wotywny, kamienny na cokole, 1900 r.;
- Rzecznów, cmentarz rzymskokatolicki, 1. połowa XIX w.;
- Rzecznów, w pobliżu cmentarza parafialnego; kapliczka – krzyż kamienny na cokole z figurą św. Jana Nepomucena w niszy, 1895 r.;
- Rzecznów, w pobliżu posesji nr 95, krzyż kamienny, początek XX w.;
- Rzecznów, w centrum wsi, krzyż na cokole, 1901 r.;
- Rzecznówek, przy drodze do wsi Stare Rzechowo, kapliczka – krzyż kamienny na cokole z figurką, 1907 r.;
- Rzecznów Kolonia, przy drodze do Rzecznowa, kapliczka – krzyż na cokole z płaskorzeźbą Matki Boskiej, 1930 r.;
- Rzecznów Kolonia, przy drodze z Grabowca do Rzecznowa, figura Matki Boskiej na cokole (kamienna), 1937 r.;
- Rzecznów Kolonia, naprzeciwko posesji nr 49, kapliczka – krzyż na cokole z figurą Matki Boskiej w niszy, 1907 r.;
- Rybiczyna, na terenie dawnej szkoły, kamienna figura Matki Boskiej na cokole, 1934 r.;
- Wólka Modrzejowa, kamienna figura Matki Boskiej na cokole, 1906 r.

Gmina Sienno – obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Sienno w dniu 11.01.2021 r.):

- Aleksandrów Duży, w pobliżu kościoła, krzyż kamienny, 1932 r.;
- Gozdawa 37, dom drewniany, 1. połowa XX w.;
- Gozdawa 43, dom drewniany, 1. połowa XX w.;
- Hieronimów, przy wjeździe do wsi, przy drodze do Sienna, kapliczka przydrożna, 1908 r.;
- Janów, w pobliżu posesji nr 44, kapliczka kamienna, 1934 r.;
- Janów, naprzeciwko posesji nr 14, figura na postumencie, 1904 r.;
- Jawor Solecki, przy drodze krajowej Nr 747, krzyż przydrożny, 1905 r.;
- Jawor Solecki, przy drodze krajowej Nr 747, pomnik – obelisk D. Czachowskiego, 1932 r.;
- Jawor Solecki, przy drodze krajowej nr 747, krzyż przydrożny, 1931 r.;
- Jawor Solecki, przy skrzyżowaniu dróg Jawor Solecki-Sienno, krzyż przydrożny, 1904 r.;
- Jawor Solecki, park dworski, początek XX w.,
- Jawor Solecki 134, obora, początek XX w.;
- Jawor Solecki 134, obora, początek XX w.;
- Jawor Solecki 134, spichlerz, początek XX w.;
- Jawor Solecki 134, budynek administracyjny, około 1950 r.;

- Kadłubek, naprzeciwko posesji nr 6, krzyż na postumencie, 1905 r.;
- Kochanówka, naprzeciwko posesji nr 1, kapliczka murowana, 1928 r.;
- Kochanówka, naprzeciwko posesji nr 29, kapliczka murowana, 1909 r.;
- Kochanówka, naprzeciwko posesji nr 68, figura Matki Boskiej 1930 r.;
- Krzyżanówka, w pobliżu parku dworskiego, krzyż przydrożny, 1. połowa XX w.;
- Krzyżanówka, w pobliżu posesji nr 7, kapliczka słupowa z figura Jezusa Frasobliwego, XVIII w.;
- Krzyżanówka, przy posesji nr 80, kapliczka murowana, 2. połowa XIX w.;
- Nowa Wieś, przy posesji nr 43, krzyż kamienny, 1842 r.;
- Nowa Wieś, przy posesji nr 65, krzyż na kamiennym postumencie, lata 60. XX w.;
- Olechów, naprzeciwko posesji nr 20, kapliczka przydrożna, 1919 r.;
- Osówka, kościół parafialny p.w. Matki Bożej Różańcowej, 1931 r.;
- Osówka, przy posesji nr 99, figura Matki Boskiej, 1905 r.;
- Sienno, układ urbanistyczno-architektoniczny, XIV-XX w.;
- Sienno, przy ul. Czachowskiego, kapliczka z figura św. Jana Nepomucena, XVIII w.;
- Sienno, przy ul. Lipskiej, kaplica z figura św. Jana Ewangelisty, figura XVIII w.; kaplica XIX w.;
- Sienno, ul. Cieśli, młyn murowany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Ostrowiecka 8, dom murowany, 1. ćwierć XX w.;
- Sienno, ul. Ostrowiecka 10, dom murowany, 1. ćwierć XX w.;
- Sienno, ul. Ostrowiecka 11, dom murowany, 1. ćwierć XX w.;
- Sienno, ul. Ostrowiecka 11, kapliczka murowana, początek XX w.;
- Sienno, ul. Ostrowiecka 14A, dom drewniany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Ostrowiecka, w pobliżu posesji nr 17, krzyż kamienny, 1874 r.;
- Sienno, przy ul. Hłzeckiej 25, kapliczka z figura św. Jana Nepomucena, 1906 r.;
- Sienno, ul. Hłzecka 5, dom murowany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Rynek 16, dom murowany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Rynek 22, dom murowany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Rynek 23, dom murowany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Rynek 24, dom murowany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Rynek 25, dom murowany, 1. połowa XX w.;
- Sienno, brama kościelna w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Zygmunta, ul. Kościelna 2, XVIII w.;

- Sienno, kaplica przykościelna w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Zygmunta, ul. Kościelna 2, XVIII w.;
- Sienno, krzyż kamienny w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Zygmunta, ul. Kościelna 2, 1880 r.;
- Sienno, plebania w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Zygmunta, ul. Kościelna 2, 1. połowa XX w.;
- Sienno, ul. Lipska, przy posesji nr 18, krzyż kamienny, 1909 r.;
- Sienno, ul. Lipska, przy posesji nr 23, krzyż kamienny, 1834 r.;
- Sienno, ul. Lipska, przy posesji nr 45, krzyż kamienny, 1882 r.;
- Sienno, ul. Lipska 83, dwór murowany, 1. ćwierć XX w.;
- Sienno, na placu stacji benzynowej, figura Matki Boskiej, 1872 r.;
- Stara Wieś, przy posesji nr 46, krzyż kamienny, koniec XIX w.;
- Stara Wieś (Zarzeczce), kapliczka murowana, początek XX w.;
- Trzemcha Dolna, przy posesji nr 1A, krzyż kamienny, 1913 r.;
- Trzemcha Dolna, naprzeciwko posesji nr 26, krzyż kamienny, koniec XIX w.;
- Trzemcha Górna, przy posesji nr 26, figura św. Jana Nepomucena, 1816 r.;
- Wierchowiska Pierwsze, droga krajowa Nr 747, krzyż przydrożny, 1. połowa XX w.;
- Wodąca, przy drodze do wsi Sienno, kapliczka przydrożna, 1903 r.

Gmina Solec nad Wisłą – obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UMiG Solec nad Wisłą w dniu 11.01.2021 r.):

- Boiska, przy posesji nr 102, krzyż kamienny, koniec XIX w.
- Boiska, obok starej szkoły, przy skrzyżowaniu dróg, krzyż kamienny, 1895 r.
- Dziurków, w lesie, przy drodze w kierunku Solca, krzyż kamienny, 1815 r.
- Dziurków, droga wojewódzka Nr 747, figura Matki Boskiej (kamienna), 1. ćwierć XX w.
- Dziurków, po prawej stronie drogi wojewódzkiej 747 Dziurków- Przedmieście Bliższe, krzyż kamienny, 2. połowa XIX w.
- Dziurków, na rozdrożu dróg, na skraju wsi, w pobliżu lasu, krzyż metalowy na kamiennym cokole, przełom XIX i XX w.
- Dziurków, Wiejski Dom Kultury, murowany, 1. połowa XX w.
- Dziurków, przy drodze wojewódzkiej Nr 747, kapliczka kubaturowa św. Jana Nepomucena, murowana z kamienia, 1. połowa XX w.
- Dziurków, przy drodze wojewódzkiej Nr 747, krzyż kamienny, połowa XIX w.
- Glina, na terenie zespołu dworsko-parkowego, figura Matki Boskiej (kamienna), XIX w.

- Glina, na terenie założenia dworsko-parkowego, oficyna murowana, 2. połowa XIX w.
- Glina, krzyż kamienny, 1925 r.
- Glina (Stara Wieś), krzyż kamienny, 2. połowa XIX w.
- Kalinówek, przy drodze Słuszczyń-Kalinówek, figura Matki Boskiej (kamienna), 1868 r.
- Kalinówek, krzyż kamienny, 2. połowa XIX w.
- Kłudzie, przy drodze Solec nad Wisłą – Boiska, kapliczka drewniana z figurą św. Jana Nepomucena, koniec XVIII w.
- Kłudzie, w centrum wsi, kapliczka kubaturowa, murowana, koniec XIX w.
- Kłudzie, w centrum wsi, kapliczka drewniana z figurą św. Jana Nepomucena, 1790 r.
- Kolonia Raj, kościół
- Pawłowice, kościół
- Pawłowice, plebania
- Pawłowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, kamienna figura Chrystusa, 1905 r.
- Pawłowice, na terenie przykościelny, kamienna figura św. Andrzeja, 1938 r.
- Pawłowice, na terenie przykościelnym, kamienna figura Chrystusa, 1920 r.
- Pawłowice, budynek ob. Ośrodka Zdrowia, murowany, 2. ćwierć XX w.
- Pawłowice, droga Pawłowice-Zemborzyn, kamienna figura św. Jana Nepomucena, XIX w.
- Pawłowice, cmentarz rzymskokatolicki, XVIII/XIX w.
- Pawłowice, przy stawach, kamienna figura św. Jana Chrzciciela, 1905 r.
- Pawłowice, przy drodze Pawłowice-Zemborzyn, krzyż kamienny, 1919 r.
- Przedmieście Bliższe, droga wojewódzka Nr 747, krzyż kamienny, 2. połowa XIX w.
- Przedmieście Bliższe, droga wojewódzka Nr 747, kaplica kubaturowa, murowana, 1938 r.
- Przedmieście Bliższe, przy drodze wojewódzkiej Nr 747, krzyż kamienny, 1906 r.
- Przedmieście Dalsze, młyn drewniany, lata 40. XX w.
- Przedmieście Dalsze, przy nr 28, kapliczka kamienna i figurami świętych, 2. połowa XIX w.
- Przedmieście Dalsze, w pobliżu dawnej cegielni, krzyż kamienny, 1867 r.
- Raj, park krajobrazowy
- Raj, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, kamienna figura Matki Boskiej, XIX w.
- Sadkowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, krzyż kamienny, koniec XIX w.
- Sadkowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, kamienna figura Matki Boskiej Różańcowej z Dzieciątkiem Jezus, 1908 r.
- Sadkowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, kamienna figura św. Floriana, 1811 r.
- Sadkowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, krzyż kamienny, 2. połowa XIX w.

- Sadkowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, drewniana kapliczka z kamienną figurą św. Jana Nepomucena, XIX w.
- Sadkowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, krzyż kamienny, koniec XIX w.
- Sadkowice, przy drodze wojewódzkiej Nr 754, kamienna figura anioła, 4. ćwierć XIX w.
- Sadkowice, krzyż kamienny, początek XX w.
- Słuszczyn, przy wjeździe do wsi, krzyż kamienny, 1842 r.
- Słuszczyn, w pobliżu nr 38, kamienna kapliczka z figurą Matki Boskiej, 1. ćwierć XX w.
- Słuszczyn, w centrum wsi, kamienna kapliczka z figurą Matki Boskiej, 1. połowa XX w.
- Słuszczyn 82, dom drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Gostecka 5, dom drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Kopernika 5, dom murowany, 1. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Kopernika 9, dom drewniany, połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Kościuszki 7, dom drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Kościuszki 83, dom murowany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Krakowska 1, dom drewniany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Krakowska 9, dom drewniany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego 1, dom murowany, początek XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego, zespół klasztorny oo. Reformatorów, krzyż kamienny, 1. ćwierć XIX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego 23a, bursa szkolna, murowana, XIX/XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego 24, budynek seminarium nauczycielskiego, 1888 r.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego 25, dom drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego, cmentarz rzymskokatolicki, 2. połowa XVIII w.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego, przy wejściu na cmentarz, kapliczka drewniana z kamienną figurą Jezusa Frasobliwego, 1850 r.
- Solec n. Wisłą, ul. Łoteckiego, krzyż metalowy na kamiennym cokole, 1912 r.
- Solec n. Wisłą, ul. Piasku, cmentarz rzymskokatolicki „Na Piaskach”, 1. połowa XIX w.
- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 1, kamienica murowana, 2. połowa XIX w.
- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 1 / Rynek 1, ratusz murowany, 1. ćwierć XIX w.
- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 6, dom drewniany, podcieniowy, koniec XVIII w.
- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 8, cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, XIII-XVIII w.
- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 8, dzwonnica murowana w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, 1883 r.

- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 8, plebania murowana w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, 1898 r.
- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 8, krzyż kamienny w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, 1857 r.
- Solec n. Wisłą, Plac Bolesława Śmiałego 8, kamienna figura Matki Boskiej w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, 1854 r.
- Solec n. Wisłą, ul. Podemłynie, krzyż kamienny, koniec XIX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Podemłynie, kamienna figura św. Jana Nepomucena, 1784 r.
- Solec n. Wisłą, ul. Podemłynie, kamienna figura Matki Boskiej, 1. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Podole, przy drodze do Kłudzia, krzyż kamienny, 1855 r.
- Solec n. Wisłą, ul. Podole i Wczasowa, krzyż kamienny, 1846 r.;
- Solec n. Wisłą, ul. Radomska 19, kapliczka z figurą Matki Boskiej, 1. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Radomska, krzyż kamienny, 1911 r.
- Solec n. Wisłą, ul. Rynek 14, dom drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Spokojna 3, dom murowany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Spokojna 4, dom murowany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Spokojna 5, dom drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Staszica 8, kościół
- Solec n. Wisłą, ul. Staszica 8, dom
- Solec n. Wisłą, ul. Staszica 9, dom drewniany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Staszica 12, dom murowany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Staszica 14, dom drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Staszica, dom sióstr zakonnych w zespole kościoła p.w. św. Stanisława Biskupa, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Strażacka 3, dom murowany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Wnuka 2, dom drewniany, 2. ćwierć XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Zwoleńska 1, dom murowano-drewniany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Zwoleńska 6, dom murowany, 1. połowa XX w.
- Solec n. Wisłą, ul. Zamkowa, krzyż kamienny, 1935 r.;
- Solec n. Wisłą, ruiny zamku
- Solec n. Wisłą, przedłużenie ul. Polnej, cmentarz żydowski, 2. połowa XIX w.;
- Solec n. Wisłą, układ urbanistyczno-architektoniczny, XIV-XX w.;
- Wola Pawłowska, w centrum wsi, kamienna figura Matki Boskiej, 1. ćwierć XX w.
- Wola Pawłowska, dwór drewniany, 2. połowa XIX w.

- Wola Pawłowska, w centrum wsi, park dworski, 2. połowa XIX w.
- Wola Pawłowska, krzyż kamienny, 1903 r.
- Wola Pawłowska, kamienna kapliczka z figurą Matki Boskiej, początek XX w.
- Wola Pawłowska, w pobliżu posesji nr 82, krzyż kamienny, początek XX w.
- Wola Pawłowska, w centrum wsi, krzyż kamienny, 1909 r.
- Zemborzyn, przy głównej drodze przez wieś, kamienna kapliczka kubaturowa z figurą św. Jana Nepomucena, XIX w.
- Zemborzyn, przy drodze Nr 754, kapliczka z figura Matki Boskiej, 1. ćwierć XX w.
- Zemborzyn, przy drodze Nr 754, kapliczka z figura Matki Boskiej, 1. połowa XX w.
- Zemborzyn, przy drodze Nr 754, kamienna figura Matki Boskiej, 1907 r.

6.4. Zabytki nieruchome – stanowiska archeologiczne.

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Natomiast zgodnie z zapisami art. 7 tejże ustawy formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Podstawa prawna obligująca do uwzględniania stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków zawarta jest w zapisach ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. W art. 3 pkt. 4 ustawa definiuje zabytek archeologiczny jako: zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Natomiast art. 22 pkt. 5 tejże ustawy: W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wszystkie

stanowiska archeologiczne dzięki realizacji programu Archeologicznego Zdjęcia Polski znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Gmina Chotcza – stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Chotcza w dniu 11.01.2021 r.):

- Baranów, AZP 78-73, st. 1/3
- Baranów, AZP 78-73, st. 2/4
- Białobrzegi Kolonia, AZP 78-73, st. 1/6
- Białobrzegi Kolonia, AZP 78-73, st. 2/5
- Jarentowskie, AZP 78-73, st. 1/9
- Kijanka, AZP 77-73, st. 1/11
- Kolonia Białobrzegi, AZP 78-73, st. 1/2
- Niemieryczów, AZP 77-73, st. 1/1
- Niemieryczów, AZP 77-73, st. 2/2
- Niemieryczów, AZP 77-73, st. 3/6
- Niemieryczów, AZP 77-73, st. 4/7
- Chotcza Góra, AZP 78-73, st. 1/7
- Chotcza Góra, AZP 78-73, st. 2/8
- Siekierka Stara, AZP 77-73, st. 1/3
- Siekierka Stara, AZP 77-73, st. 2/1
- Zajączków, AZP 77-73, st. 1/4
- Zajączków, AZP 77-73, st. 2/5

Gmina Ciepiałów – stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Ciepiałów w dniu 11.01.2021 r.):

- Antoniów, AZP 78-70, st. 1/1
- Antoniów, AZP 78-70, s. 2/13
- Anusin, AZP 78-72, st. 1/4
- Bąkowa, AZP 78-71, st. 1/1
- Bąkowa, AZP 78-71, st. 2/2
- Bąkowa, AZP 78-71, st. 4/13
- Borowiec, AZP 77-71, st. 1/21
- Borowiec, AZP 77-71, st. 2/22
- Borowiec, AZP 77-71, st. 3/23

- Ciepielów, AZP 77-72, st. 1/1
- Ciepielów, AZP 77-72, st. 2/2
- Ciepielów, AZP 77-72, st. 3/11
- Ciepielów, AZP 77-72, st. 4/12
- Ciepielów, AZP 77-72, st. 5/13
- Ciepielów, AZP 77-72, st. 1/14
- Ciepielów Kolonia, AZP 77-72, st. 1/3
- Ciepielów Kolonia, AZP 77-72, st. 1/8
- Ciepielów Kolonia, AZP 77-72, st. 2/9
- Ciepielów Kolonia, AZP 77-72, st. 3/10
- Ciepielów Kolonia, AZP 77-72, st. 1/19
- Ciepielów Podłęcz, AZP 77-72, st. 1/4
- Ciepielów Podłęcz, AZP 77-72, st. 2/5
- Ciepielów Podłęcz, AZP 77-72, st. 3/6
- Ciepielów Podłęcz, AZP 77-72, st. 4/7
- Czerwona, AZP 78-70, st. 1/2
- Drezno, AZP 78-72, st. 2/1
- Drezno, AZP 78-72, st. 3/8
- Drezno, AZP 78-72, st. 1/9
- Drezno, AZP 78-72, st. 2/10
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 1/1
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 2/2
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 3/3
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 4/4
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 5/7
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 6/8
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 7/9
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 8/10
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 9/11
- Gardzienice Stare, AZP 77-71, st. 10/12
- Kochanów, AZP 78-71, st. 1/5
- Kolonia Bąkowa, AZP 78-71, st. 1/3
- Kolonia Bąkowa, AZP 78-71, st. 2/4
- Kosów, AZP 78-71, st. 1/6

- Kosów, AZP 78-71, st. 2/7
- Kosów, AZP 78-71, st. 3/8
- Łaziska, AZP 78-71, st. 2/9
- Łaziska, AZP 78-71, st. 3/10
- Łaziska, AZP 78-71, st. 4/11
- Łaziska, AZP 78-71, st. 5/15
- Łaziska, AZP 78-71, st. 6/16
- Nowa Wieś, AZP 78-71, st. 1/12
- Pasieki (Bąkowa), AZP 78-70, st. 2/7
- Pcin, AZP 77-72, st. 2/15
- Pcin, AZP 77-72, st. 3/16
- Pcin, AZP 77-72, st. 4/17
- Podgórze, AZP 78-70, st. 1/3
- Podgórze, AZP 78-70, st. 1/4
- Podgórze, AZP 78-70, st. 1/5
- Podolany (Bąkowa), AZP 78-70, st. 1/6
- Polizna, AZP 77-71, st. 1/13
- Polizna, AZP 77-71, st. 1/14
- Polizna, AZP 77-71, st. 3/15
- Polizna, AZP 77-71, st. 4/16
- Polizna, AZP 77-71, st. 5/17
- Polizna, AZP 77-71, st. 6/19
- Polizna, AZP 77-71, st. 7/20
- Ranachów, AZP 76-72, st. 3/14
- Rekówka, AZP 77-72, st. 1/19
- Rekówka, AZP 77-72, st. 2/20
- Świesielice, AZP 78-72, st. 1/1
- Świesielice, AZP 78-72, st. 2/2
- Świesielice, AZP 78-72, st. 3/3
- Wielgie, AZP 78-71, st. 1/17
- Wólka Dąbrowska, AZP 78-72, st. 1/1
- Wólka Dąbrowska, AZP 78-72, st. 2/5
- Wólka Dąbrowska, AZP 78-72, st. 3/6
- Wólka Dąbrowska, AZP 78-72, st. 1/7

- Wólka Dąbrowska, AZP 78-71, st. 4/18.

Gmina Lipsko – stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UMiG Lipsko w dniu 11.01.2021 r.):

- Babilon, AZP 79-72, st. 1/8;
- Gruszczyn Doły, AZP 80-72, st. 1/2;
- Jakubówka, AZP 79-72, st. 1/13;
- Katarzynów, AZP 78-72, st. 3/11;
- Leopoldów, AZP 80-72, st. 1/1;
- Lipa-Krępa, AZP 79-72, st. 1/3;
- Lipa-Krępa, AZP 79-72, st. 2/7;
- Lipa-Miklas, AZP 79-72, st. 1/11;
- Lipsko, ul. Papiernia, AZP 79-72, st. 1/1;
- Lipsko, ul. Papiernia, AZP 79-72, st. 2/2;
- Lipsko, AZP 79-72, st. 3/5;
- Lipsko, AZP 79-72, st. 4/6;
- Lipsko, AZP 79-72, st. 5/7;
- Lipsko, AZP 79-72, st. 6/12;
- Maruszów, AZP 81-72, st. 1/3;
- Maruszów, AZP 81-72, st. 2/6;
- Maruszów, AZP 81-72, st. 3/7;
- Nowa Wieś, AZP 79-72, st. 1/9;
- Nowa Wieś, AZP 79-72, st. 2/10;
- Wola Solecka, AZP 79-73, st. 1/2;
- Zofiówka, AZP 79-71, st. 1/2.

Gmina Rzecznów – stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Rzecznów w dniu 15.01.2021 r.):

- Kaniosy, AZP 80-69, st. 1/1;
- Marianów, AZP 79-70, st. 1/6;
- Osinki, AZP 79-70, st. 1/4
- Osinki, AZP 79-70, st. 2/5;
- Osinki, AZP 79-70, st. 3/7;
- Pasztowa Wola Kolonia, AZP 79-70, st. 1/1;

- Pasztowa Wola Kolonia, AZP 79-70, st. 2/2;
- Pasztowa Wola Kolonia, AZP 79-70, st. 3/3;
- Rzechów Stary, AZP 80-70, st. 1/1;
- Rzecznówek, AZP 80-70, st. 1/2;
- Rzecznów Kolonia, AZP 80-70, st. 1/3;
- Zawały, AZP 81-69, st. 1/2.

Gmina Sienno – stanowiska archeologiczne ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UG Sienno w dniu 11.01.2021 r.):

- Aleksandrów Duży, AZP 81-72, st. 1/2;
- Dąbrówka, AZP 82-71, st. 3/72;
- Eugeniów, AZP 82-71, st. 1/79;
- Krzyżanówka, AZP 81-70, st. 1/1;
- Olechów Nowy, AZP 81-71, st. 1/20;
- Olechów Nowy, AZP 81-71, st. 2/21;
- Olechów Nowy, AZP 81-71, st. 3/3;
- Olechów Nowy, AZP 82-71, st. 4/80;
- Osówka, AZP 81-72, st. 1/1;
- Praga Dolna, AZP 81-71, st. 1/3;
- Praga Dolna, AZP 81-71, st. 2/4;
- Praga Dolna, AZP 81-71, st. 3/5;
- Praga Dolna, AZP 81-71, st. 4/6;
- Praga Dolna, AZP 81-71, st. 5/7;
- Sienno, AZP 81-71, st. 1/1;
- Sienno, AZP 81-71, st. 2/2;
- Sienno, AZP 81-71, st. 3/8;
- Sienno, AZP 81-71, st. 4/23;
- Sienno, AZP 81-71, st. 5/24;
- Sienno, AZP 81-71, st. 6/26;
- Sienno, AZP 81-71, st. 7/27;
- Sienno, AZP 81-71, st. 8/28;
- Stara Wieś, AZP 81-71, st. 1/28;
- Tarnówek, AZP 81-70, st. 1/3;
- Trzemcha Dolna, AZP 81-71, st. 1/15;

- Trzemcha Górna, AZP 81-71, st. 1/9;
- Trzemcha Górna, AZP 81-71, st. 2/16;
- Trzemcha Górna, AZP 81-71, st. 3/17;
- Trzemcha Górna, AZP 81-71, st. 4/18;
- Trzemcha Górna, AZP 81-71, st. 5/14;
- Wola Sienieńska (obecnie Krzyżanówka), AZP 81-70, st. 1/2;
- Zapusta, AZP 75-73, st. 1/1.

Gmina Solec nad Wisłą – stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków (stan wg informacji uzyskanych z UMiG Solec nad Wisłą w dniu 11.01.2021 r.):

- Boiska, AZP 79-74, st. 1/5
- Boiska, AZP 79-74, st. 2/6
- Boiska, AZP 79-74, st. 3/10
- Boiska, AZP 79-74, st. 4/4
- Kłudzie, AZP 79-74, st. 1/1
- Kłudzie, AZP 79-74, st. 2/2
- Kłudzie, AZP 79-74, st. 3/3
- Kłudzie, AZP 79-74, st. 4/4
- Kłudzie, AZP 79-74, st. 5/5
- Kłudzie, AZP 79-74, st. 6/8
- Kłudzie, AZP 79-74, st. 7/9
- Solec n. Wisłą, AZP 80-73, st. 1/1
- Solec n. Wisłą, AZP 80-73, st. 2/2
- Solec n. Wisłą, AZP 79-74, st. 6/6
- Solec n. Wisłą, AZP 79-74, st. 7/12
- Wola Pawłowska, AZP 81-73, st. 1/6
- Wola Pawłowska, AZP 81-73, st. 2/4
- Wola Pawłowska, AZP 81-73, st. 3/3
- Wola Pawłowska, AZP 81-73, st. 4/2
- Wola Pawłowska, AZP 81-73, st. 5/1
- Wola Pawłowska, AZP 82-74, st. 6/16
- Wola Pawłowska, AZP 82-74, st. 7/17
- Wola Pawłowska, AZP 82-74, st. 8/18
- Zemborzyn, AZP 81-73, st. 1/1

- Zemborzyn, AZP 81-73, st. 2/5
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 3/23
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 4/24
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 5/25
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 6/30
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 7/31
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 8/32
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 9/33
- Zemborzyn, AZP 82-73, st. 10/57

6.5. Zabytki ruchome, w tym muzealne

Zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na podstawie art. 10 ust. 1 w/w ustawy do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku ruchomego. Po uprawomocnieniu się decyzji nadawany jest numer rejestru z literą B. Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są także nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna. Są to mające wartość artystyczną detale architektoniczne czy dekoracje architektoniczne (polichromie, sztukaterie), stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz (różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia, kominki, piece) oraz elementy tzw. małej architektury (rzeźby ogrodowe, wodotryski, nie kubaturowe kapliczki, krzyże przydrożne czy nagrobki cmentarne).

Decyzje o wpisie do rejestru zabytków gromadzone są w Wojewódzkich Urzędach Ochrony Zabytków, a odpisy tych decyzji, z terenu całego kraju, w siedzibie Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Na terenie powiatu lipskiego znajdują się zespoły zabytków ruchomych wchodzących w skład wyposażenia i wystroju kościołów:

- Grabowiec, gm. Rzecznów -kościół p.w. św. Mikołaja - wystrój i wyposażenie kościoła;
- Grabowiec - gm. Rzecznów - kościół p.w. św. Mikołaja, organy z 2 połowy XVIII w., rokokowe;

- Rzecznów, figurka św. Jana Nepomucena , barok , XVIII w. drewno rzeźbione, w kapliczce przydrożnej w Rzecznowie;
- Rzecznów, kościół p.w. Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia - wystrój i wyposażenie kościoła;
- Sienno, kościół parafialny p.w. ś w. Zygmunta, XV w., wyposażenie kościoła pięć obiektów)
- Ciepeliów, kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, elementy wyposażenia kościoła;
- Wielgie, kościół cmentarnym elementy wyposażenia kościoła;
- Wielgie, kościół parafialny, zabytkowe ołtarze;
- Solec nad Wisłą, kościół klasztorny p.w. św. Stanisława Bpa, wyposażenie kościoła;
- Solec nad Wisłą, kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, wyposażenie kościoła;
- Solec nad Wisłą, kościół cmentarny p.w. św. Barbary, wystrój i wyposażenie kościoła;
- Solec nad Wisłą, figura św. Jana Nepomucena, 1784 r.
- Solec nad Wisłą, figura Chrystusa Frasobliwego, 1859 r.

Szczegółowy wykaz zabytków ruchomych oraz karty ewidencyjne znajdują się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu. Ze względów bezpieczeństwa szczegółowe wykazy zabytków ruchomych znajdujących się na terenie powiatu lipskiego powinny być dostępne jedynie osobom upoważnionym.

6.6. Dziedzictwo niematerialne

Termin dziedzictwa niematerialnego według definicji przyjętej przez organizację UNESCO w Konwencji z 2003 r. (organizacji, której podstawowym celem jest wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki) określa dziedzictwo niematerialne jako różnego rodzaju:

- tradycje i przekazy ustne przenoszące wiedzę i tworzące pamięć zbiorową;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne potwierdzające tożsamość społeczną i kulturową osób, które je kultywują;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata.

Dziedzictwo niematerialne powiatu lipskiego związane jest przede wszystkim z podtrzymywaniem lokalnych tradycji ludowo-folklorystycznych, pielęgnujących tożsamość regionu lipskiego. Szczególną zasługę w kultywowaniu tych tradycji mają zespoły artystyczne, np. Zespół Pieśni Ludowej „Powiślacy” z Solca n. Wisłą oraz Zespół Śpiewaczo-

Obrzędy „Tymienianki” z Tymienicy, wzbogacający swymi występami różnego rodzaju imprezy kulturalne. Przedstawiając w tym bogaty repertuar ludowych pieśni i przyśpiewek, a jednocześnie prezentujący ludowe stroje nawiązujące do ubioru grup etnograficznych.

Na terenie Gminy Ciepiałów dziedzictwo niematerialne jest chronione głównie poprzez zachowanie obrzędowości i tradycji związanych z świętami kościelnymi, zachowanie obrzędowości ludowej, silną tradycję patriotyczną. Tradycje kościelne kultywowane są przez kościoły parafialne oraz koła przy nich utworzone oraz przez mieszkańców gminy. Obrzędowość kościelna to nie tylko uczestnictwo w świętach roku liturgicznego, ale i dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne oraz cmentarze. Z obrządkami kościelnymi wiążą się uroczystości patriotyczne, które zwykle posiadają oprawę religijno-patriotyczną. W gminie obchodzone są corocznie uroczystości pod pomnikiem ofiar września w Dąbrowie oraz przy innych Miejscach Pamięci Narodowej.

Obiektami kulturotwórczymi na terenie Gminy Ciepiałów są biblioteka publiczna i jej filie. Biblioteki gromadzą zbiory uniwersalne, ale także regionalne oraz prowadzą zajęcia biblioteczne, organizują wystawy tematyczne, spotkania.

Jedną z ważniejszych placówek kulturalnych powiatu jest Lipskie Centrum Kultury, w którym organizowane są liczne imprezy cykliczne, mające wpływ na kultywowanie przejawów dziedzictwa niematerialnego. Do najważniejszych cyklicznych imprez organizowanych przez LCK należą: Eliminacje Powiatowe Ogólnopolskiego Konkursu Recytatorskiego, Jarmark Wielkanocny, Tydzień Bibliotek, Przegląd Twórczości Sceniczej LCK „Talenty”, Festiwal Folkloru i Twórczości Nieprofesjonalnej Powiśle, Przegląd Twórczości Dziecięcej i Młodzieżowej, Artystyczne spotkania dla dzieci i młodzieży „Wyspa Sztuki”, Dni Lipska, Lipskie Spotkania z Książką, Biesiada ludowa „Z tradycją przy biesiadnym stole”, Jarmark Bożonarodzeniowy oraz Wieczory Sztuk.

Wśród wartości niematerialnych duże znaczenie mają też ustne podania i miejscowe legendy przekazywane z pokolenia na pokolenie. Wiążą się one z różnymi miejscami czy też postaciami, przypominając przy tym regionalną historię i odległe wydarzenia. Na szczególną uwagę zasługują również wartości niematerialne, związane z tożsamością regionalną w postaci rękodzielnictwa ludowego i wyrobów artystycznych. Wśród twórców dawnego rzemiosła na terenie gminy możemy wymienić takie już niestety zanikające zawody jak kowalstwo, tkactwo, koronkarstwo, plecionkarstwo i wikliniarstwo. W przeszłości natomiast bardzo rozwinięte w tych okolicach były takie dziedziny rzemiosła jak bednarstwo, kołodziejstwo oraz rymarstwo. Ten rodzaj dziedzictwa niematerialnego budzi szczególnie zainteresowanie wśród mieszkańców gminy Rzecznów. Efektem jest opublikowana

w bieżącym roku książka – zbiór legend pt. „Opowieści zasłyszane”, opracowana przez Gminną i Powiatową Bibliotekę Publiczną w Rzecznowie.

6.7. Miejsca pamięci

Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 1h ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opiece i ochronie podlegają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Miejscem pamięci narodowej może być:

- 1/ grób lub cmentarz wojenny;
- 2/ nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla narodu i państwa polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec;
- 3) inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa narodu i państwa polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa.

Działania koordynacyjne i inicjujące w zakresie upamiętniania historycznych wydarzeń i miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa narodu polskiego w kraju i zagranicą, a także walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Polski prowadzi Instytut Pamięci Narodowej.

Miejsca pamięci narodowej na terenie powiatu lipskiego związane są z ruchem narodowo-wyzwoleńczym głównie w czasie II wojny światowej, a także martyrologią i męczeństwem mieszkańców podczas ostatniej wojny:

- Ciepiałów, Plac Zwycięstwa 37, pomnik płk Jana Sońty „Ośka”,
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego, cmentarz rzymsko-katolicki, pomnik Jana Futro - lotnika poległego w 1939 roku,
- Ciepiałów, ul. Papużyńskiego, cmentarz rzymsko-katolicki, miejsce pamięci narodowej na cmentarzu dla uczenie poległych w II wojnie światowej,
- Ciepiałów, Czachowskiego 1, tablica pamiątkowa na budynku Urzędu Gminy, ku czci walk Batalionów Chłopskich w latach 1942-1944,
- Ciepiałów, ul. Podłącze, pomnik pamięci ok. 600 osób zamordowanych w latach 1939-1945,
- Dąbrowa – pomnik dla uczczenia żołnierzy polskich 74 Górnośląskiego Pułku Piechoty z Lublińca pod dowództwem majora Pelca poległych i pomordowanych w walce z Wermachtem w dniu 8 września 1939 r.
- Dąbrowa – obelisk dla uczczenia 300 jeńców pomordowanych po walce z Wermachtem w dniu 8 września 1939 r.

- Dziurków - Las Pomnik ku czci bojowników poległych o wyzwolenie społeczne mieszkańców wsi Dziurków i Sadkowic w walce z reżimem sanacyjnym w styczniu 1923 r.;
- Pawłowice - mogiły żołnierzy z I wojny światowej;
- Pawłowice - pomnik czci pomordowanych w latach 1942-43;
- Solec nad Wisłą - mogiła zbiorowa wraz z pomnikiem upamiętniającym śmierć trzystu żołnierzy poległych we wrześniu 1939 r.
- Solec nad Wisłą - obelisk z tablicą pamiątkową na cześć generała Kazimierza Młodzianowskiego,
- Aleksandrów- płyta nagrobna upamiętniająca 139 żołnierzy polskich poległych na polach Rzechowa w walce z hitlerowcami w 1939 r.,
- Ciecierówka - obelisk z krzyżem - na tablicy: „miejsce uświęcone męczeńską krwią powstańców z 1863 r.- mieszkańców wsi Ciecierówka i partyzantów AK, którzy w obronie wiary i wolności ojczyzny oddali swe życie, okrutnie zamordowani przez okupantów hitlerowskich w dniu 11.08.1944 r. Wieczny odpoczynek racz im dać panie - koledzy z oddziałów partyzanckich i miejscowe społeczeństwo”.
- Grabowiec (cmentarz rzymsko- katolicki) – pomnik upamiętniający żołnierzy, którzy zginęli w dniu 8.09.1939 r. w okolicach Grabowca.
- Grabowiec (rynek) - kopiec nieznanego żołnierza w Grabowcu - napis znajdujący się na płycie: *Żołnierzowi polskiemu szkoły powszechne - Grabowiec i Dubrawa z 1926 r.*
- Rzecznów (przed budynkiem szkoły) – pomnik poświęcony kapitanowi W. Pastuszcze zamordowanemu w Katyniu,
- Rzecznów pomnik upamiętniający żołnierzy, którzy polegli na polu walki w latach 1939-45 w walce z hitlerowskim najeźdźcą (przed pomnikiem znajdują 4 płyty nagrobne z krzyżami bez napisów),
- Zawały- pomnik- upamiętniający pomordowanych mieszkańców przez hitlerowców w dniu 23. 10 1943 roku za pomoc udzielaną oddziałom partyzanckim.

Dąbrowa, nagrobek na mogile 33 żołnierzy polskich poległych we wrześniu 1939 r. Fot. Krzysztof Furmanek

Ciecierówka, obelisk z krzyżem upamiętniający śmierć powstańców styczniowych oraz żołnierzy Armii Krajowej. Fot. Krzysztof Furmanek

7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy oraz krajobrazu kulturowego powiatu lipskiego została wykonana w oparciu o analizę stanu zachowania obiektów zabytkowych, przegląd dostępnej literatury oraz dokumentów samorządowych lokalnych związanych z opieką nad zabytkami.

Procesy modernizacji przebiegające ze znacznym nasileniem w ciągu ostatnich dwudziestu lat, w znacznym stopniu szkodzą obiektom architektury dawnej. Należy tu wymienić niefachowo prowadzone modernizacje i remonty – rozbudowy zmieniające bryłę budynku, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, często powiązana ze zmianą kształtu otworów, zmiany pokrycia dachów. Uszczerbek pod tym względem jest tym większy, iż właśnie charakterystyczne budownictwo stanowi o odrębności kulturowej regionu.

Kolejnym problemem jest wprowadzanie do historycznych miejscowości nowoczesnej zabudowy wielkokubaturowej. Proces ten powinien zostać zahamowany, obiekty dysharmonijne – modernizowane lub likwidowane. Nowa zabudowa w obrębie historycznych zespołów powinna być dostosowana do architektury zabytkowej. Należy podjąć szeroko zakrojone działania w celu rewaloryzacji i rewitalizacji krajobrazu kulturowego. Koniecznym jest także objęcie ochroną prawną wiejskich układów ruralistycznych.

Stan zachowania obiektów sakralnych jest zróżnicowany. Kościoły na ogół zachowane są w stanie dobrym, jednak dysponowanie większymi środkami zapewniłoby należyte utrzymanie budynków. Większe problemy z utrzymaniem w odpowiednim stanie zabytkowych świątyń mają mniejsze parafie wiejskie. Dodatkowo obiekty te należy stale monitorować pod względem wykonania i utrzymania w należyтым stanie instalacji antywłamaniowych i przeciwpożarowych.

Część zabudowy mieszkalnej znajduje się w średnim stanie technicznym i wymaga pilnych prac remontowych i modernizacyjnych. W każdym przypadku należy zakres i przebieg prac uzgadniać ze służbami konserwatorskimi w celu uniknięcia stosowania niewłaściwych technologii i materiałów (termoizolacja, nowa stolarka drzwiowa i okienna, pokrycie dachów, kolorystyka elewacji itp.) powodujących utratę pierwotnego charakteru budynków. Obiekty użyteczności publicznej użytkowane zgodnie ze swoją funkcją zachowane są na ogół w stanie dobrym, nie zagraża im zniszczenie.

Aktualnie zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są inwestycje budowlane i przemysłowe, nielegalna eksploatacja piaskowni i żwirowni. Istotne zagrożenie dla zachowania substancji zabytkowej stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie pól uprawnych stanowi głęboka orka. Niektóre zagrożenia pojawiły się w ciągu ostatnich lat,

jak na przykład działalność tzw. poszukiwaczy skarbów z wykrywaczami metali, których rozmiarów nie potrafimy ocenić. Działalność ta szczególnie zagraża cmentarzyskom zlokalizowanym na terenie powiatu. Wiele zagrożeń wynika z przyspieszonego rozwoju gospodarczego – jak już wspomniano użycie ciężkiego sprzętu w rolnictwie, rozwój budownictwa na obrzeżach większych wsi, budowa dróg. A zatem podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są wszelkie inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemno-budowlanych. Historyczne układy, nakazują szczególną ochronę pradziejowych, średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych w ich obrębie. Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też – paradoksalnie - rozwój turystyki, zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej, umożliwiał tworzenie niezwykle licznych osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Tabela 1. Analiza SWOT dla terenu powiatu lipskiego.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
• bogaty i różnorodny zasób zabytków charakterystycznych i wyróżniających region, • duża liczba kapliczek i krzyży przydrożnych – obiektów zabytkowych dobrze widocznych w krajobrazie i łatwych do odwiedzenia przez mieszkańców i turystów, • dobry lub dostateczny stan zachowania najważniejszych obiektów zabytkowych, • istnienie i podtrzymywanie przez mieszkańców tradycji lokalnych, • działalność Lokalnej Grupy Działania „Kamienny Krąg” oraz wielu stowarzyszeń regionalnych, • rozwinięta sieć szlaków turystycznych, • wysokie walory krajobrazowe powiatu lipskiego, • organizacja przedsięwzięć kulturalnych o zasięgu ponadlokalnym (np. Festiwal Muzyki Klasycznej w Solcu n. Wisłą).	• zły stan zachowania części obiektów zabytkowych, • brak środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych, • słaba promocja zasobów oraz edukacja dotycząca walorów środowiska kulturowego, • niskie zaangażowanie finansowe większości gmin w ochronę zabytków, • brak systemu informacji o zabytkach, • niewielka ilość publikacji poświęconych dziedzictwu kulturowemu powiatu, • niski poziom społecznego zainteresowania problematyką zachowania obiektów zabytkowych, • brak wiedzy prywatnych właścicieli o ochronie zabytków i opiece nad nimi, • brak świadomości znaczenia dziedzictwa archeologicznego.
SZANSE	ZAGROŻENIA
• rosnąca rola samorządu regionalnego poprzez włączenie ochrony zabytków w sferę rozwoju regionalnego, • możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i in., • możliwość ubiegania się o środki na działania związane z kulturą i opieką nad zabytkami, • uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w programach, strategiach i planach rozwoju województwa, gmin i miast, • rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, • poprawa infrastruktury turystycznej, • edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym, • wzrost zainteresowania mieszkańców przeszłością regionu i jego zabytkami.	• pogarszający się stan techniczny tkanki zabytkowej spowodowany niewłaściwym użytkowaniem, • niszczenie zabytków przez źle zaplanowane działania z powodu niewiedzy, • brak środków na skuteczną ochronę i zabezpieczenie zabytków, • niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną, • niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków, • presja inwestycyjna ignorująca wartości historyczno-kulturowe terenu, • szczególne narażenie dziedzictwa archeologicznego na niszczenie i kradzież, • występowanie zagrożeń zewnętrznych: powodzie, pożary.

Źródło: opracowanie własne

8. Założenia programowe i zadania programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego

8.1 Założenia programowe programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego

W założeniach programowych i działaniach programu powinna zostać uwzględniona specyfika powiatu wynikająca z jego położenia, historii, przemian społecznych i gospodarczych. Wspieranie rozwoju terenu powiatu z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego powinno być podstawą obecnych i przyszłych działań, tak aby teren powiatu był miejscem atrakcyjnym i przyjaznym, zarówno dla mieszkańców jak i przyjezdnych.

Założeniami programu opieki nad zabytkami są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania gminy;
- uwzględnienie problemów ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego poszczególnych gmin powiatu lipskiego,
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego problematyki historycznego sąsiedztwa i form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego ochrony krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i architektonicznymi miejscowości położonych na terenie gminy;
- skuteczne stosowanie i wykorzystywanie form prawnej ochrony zabytków;
- wdrażanie instrumentów finansowych prowadzących do skutecznej poprawy stanu zabytków.

8.2. Cele, priorytety i działania programu opieki nad zabytkami powiatu lipskiego

Główne, długoterminowe cele polityki powiatu lipskiego związane z ochroną zabytków to:

1. rozpoznawanie potrzeb dotyczących podejmowania działań zmierzających do zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
2. eksponowanie zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
3. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;
4. tworzenie warunków współpracy z właścicielami zabytków dla zapewnienia ich opieki;
5. uwzględnianie uwarunkowań prawnych opieki nad zabytkami.

Priorytet I	Działania
Ochrona zachowanych elementów zabytkowych	A. prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy obiektach zabytkowych nieruchomych będących własnością powiatu; zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z nich w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości. Zapewnienie warunków do naukowego badania i dokumentowania obiektów zabytkowych. W programowanym okresie planowane są prace remontowe oraz wyeksponowanie polichromii odkrytych w budynku d. Żydowskiego Domu Modlitwy z lat 20-tych XX w. (ob. budynku użyteczności publicznej), położonego przy ul. Ilżeckiej 6 w Lipsku, na działce ewid. nr 1157/12, Obręb 0001 Lipsko; B. ustanawianie przez starostę na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków; cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków; prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków; wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków. Zgodnie z art. 102 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami społecznym opiekunem zabytków może być osoba posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych, niekaralna, posiadająca wiedzę w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Funkcję społecznego opiekuna zabytków może sprawować też osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej. Zadaniem społecznych opiekunów zabytków jest podejmowanie działań związanych z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie, upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz współdziałanie w tym zakresie z samorządem powiatu oraz Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków
Priorytet II	Działania
Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wykreowania produktu turystycznego	A. wprowadzenie jednolitego systemu tablic informacyjnych, dotyczącego zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu lipskiego; B. opracowanie mapy zabytków powiatu, jako atrakcyjnej graficznie formy reklamy, ułatwiającej dotarcie do wszystkich historycznych zakątków Ziemi Lipskiej; C. wspieranie podejmowanego przez gminy zagospodarowania miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych i innych związanych z dziedzictwem kulturowym; D. opracowanie i wydanie drukiem folderu poświęconego zabytkom powiatu lipskiego.
Priorytet III	Działania
Popularyzacja i	A. organizacja spotkań z mieszkańcami i użytkownikami zabytków

edukacja w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym	mających na celu uświadamianie wartości tych obiektów, prezentowanie właściwych metod ich rewaloryzacji i sposobów remontownia, a także sprawnym ich zarządzaniem i możliwościami pozyskiwania funduszy; B. wprowadzenie i wzmocnienie tematyki ochrony dziedzictwa do systemu edukacji szkolnej podlegającej Zarządowi Powiatu poprzez wspieranie i organizowanie zajęć na rzecz budowania więzi ze środowiskiem kulturowym; C. popularyzacja zasobów kulturowych w środkach masowego przekazu; wydawanie niekomercyjnych niskonakładowych wydawnictw (drukowanych: przewodników, albumów, widokówek, folderów itp. lub wykorzystujących inne techniki zapisu, np. płyty CD) popularyzujących wiedzę o zasobach kulturowych powiatu; współpraca z organizacjami działającymi na rzecz promocji regionu w tym zakresie; D. przeprowadzenie akcji w formie informacji na stronie internetowej powiatu, plakatu lub ulotek mającej na celu uświadomienie mieszkańcom regionu głównej zasady konserwatorskiej związanej z przeprowadzanymi remontami obiektów zabytkowych, tj. wykonywanie ich przy użyciu materiałów historycznie uzasadnionych, z maksymalnym zachowaniem substancji zabytkowej i minimalną w nią ingerencją; E. opracowanie i upublicznienie dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych występujących na terenie gminy; F. propagowanie opieki nad dawnymi cmentarzami cywilnymi poprzez usuwanie roślinności zielnej oraz samosiewek drzew, oznakowanie obiektów, upowszechnianie wiedzy na ich temat wśród mieszkańców gminy, zwłaszcza dzieci i młodzieży szkolnej. Zwracanie szczególnej uwagi na obowiązek otaczania opieką miejsc grzebalnych, niezależnie od pochodzenia i wyznania osób tam spoczywających.
---	--

9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Przyjmuje się, że realizacja zadań, poprzez działania wskazane w niniejszym programie możliwa będzie dzięki zastosowaniu następujących instrumentów:

- **prawnych**, polegających na uwzględnianiu zapisów niniejszego programu przy tworzeniu innych dokumentów prawa miejscowego;
- **finansowych**, polegających na finansowaniu wszelkich działań zawartych w programie w większej części z budżetu gminy, przy czym prace konserwatorskie przy obiektach należących do osób prywatnych, będą wymagały zaangażowania środków prywatnych,
- **koordynacji**, oznaczających współdziałanie w zakresie realizacji celów programu z zainteresowanymi organizacjami pozarządowymi i osobami fizycznymi,
- **społecznych**, co oznacza, że program skierowany jest do odbiorcy masowego poprzez wszelkie działania edukacyjne i promocyjne,
- **kontrolnych**, polegających na egzekwowaniu zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną oraz walce z samowolami budowlanymi na zabytkach.

Obiekty, zespoły i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rygory te obowiązują niezależnie od położenia obiektu w poszczególnych strefach ochrony konserwatorskiej lub poza strefami. Wszelkie prace remontowe, zmiany własności, funkcji przeznaczenia obiektu wymagają pisemnego pozwolenia Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r., poz. 1609, z późn. zm.), precyzuje wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych oraz tryb postępowania.

10. Źródła finansowania opieki nad zabytkami

Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce może odbywać się z różnych źródeł.

Podstawowe to:

1. źródła publiczne krajowe:

- budżet państwa – m.in. środki w ramach dotacji programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministra Administracji i Cyfryzacji, Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- budżety jednostek samorządu terytorialnego – m.in. dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, dotacje inwestycyjne dla instytucji kultury podległych jednostce samorządu terytorialnego, jeżeli są to obiekty wpisane do rejestru zabytków; dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych województwa mazowieckiego w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;

2. źródła publiczne zagraniczne:

- fundusze Unii Europejskiej związane z programami uwzględniającymi dziedzictwo kulturowe, m.in.: Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko;

3. źródła prywatne:

- osób fizycznych – składki i zbiórki publiczne na określony cel;
- osób prawnych;
- organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji;
- kościelnych osób prawnych.

1. Źródła publiczne. Środki krajowe.

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w Polsce może być finansowana z różnych źródeł, w tym w szczególności w ramach krajowych środków publicznych. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dopuszcza możliwość udzielania dotacji z budżetu państwa przez dysponentów jego części przeznaczonych na kulturę zarówno na poziomie krajowym, jak i wojewódzkim. Odpowiednio dotacje udzielane są, w drodze ogłaszanych konkursów, przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

I. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów częściowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”. Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które MKiDN realizuje w corocznie ogłaszanych programach.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co roku ogłasza programy, w ramach których można się ubiegać o dofinansowanie projektów związanych z ochroną zabytków. Mimo, że są one ogłaszane każdego roku, zakres merytoryczny i tematyczny w poszczególnych latach zasadniczo nie ulegał zmianie.

Aplikowanie w programach odbywa się na zasadzie konkursu, w ramach którego składa się wnioski w dwóch terminach:

I nabór – do dnia 31 października lub 30 listopada każdego roku,

II nabór – do dnia 31 marca każdego roku, o ile środki finansowe w danym programie bądź priorytecie nie zostaną wyczerpane w I naborze.

Projekty dotyczące ochrony i promocji dziedzictwa narodowego zostały zgrupowane w programie „Dziedzictwo kulturowe”, którego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

OCHRONA ZABYTKÓW

Celem priorytetu jest ochrona i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwacja i rewaloryzacja zabytków oraz udostępnianie zabytków na cele publiczne. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do wykonania w bieżącym roku lub wykonanych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

Dotacja na wykonanie prac lub robót budowlanych przy jednym i tym samym zabytku może być udzielona w wysokości do 50% ogółu nakładów na te prace lub roboty. W szczególnie uzasadnionych przypadkach, jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,

albo gdy sytuacja wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót budowlanych. Jednakże należy podkreślić, że łączna wysokość dotacji udzielonych z budżetu gminnego czy samorządowego oraz z innych źródeł sektora finansów publicznych na dofinansowanie tych samych prac lub robót nie może przekraczać 100% wartości inwestycji.

Zgodnie z wymogiem ustawowym, art. 77 ww. ustawy, dotacja może finansować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;

17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Instytucja zarządzająca:

Departament Ochrony Zabytków,

ul. Ksawerów 13, 02-656 Warszawa

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/departamenty-i-biura/departament-ochrony-zabytkow.php>

WSPIERANIE DZIAŁAŃ MUZEALNYCH

Celem priorytetu jest ochrona, zachowanie, prezentacja i popularyzacja materialnego dziedzictwa kulturowego. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- organizacja czasowych wystaw muzealnych;
- modernizacja stałych wystaw muzealnych;
- tworzenie stałych wystaw muzealnych;
- publikacja katalogów do wystaw muzealnych;
- konserwacja muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego;
- zakup wyposażenia pracowni konserwatorskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się:

- samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- organizacje pozarządowe;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów,

ul. Okrężna 9, 02-916 Warszawa

<http://nimoz.pl/>

KULTURA LUDOWA

Celem priorytetu jest wzmacnianie poczucia tożsamości regionalnej poprzez zachowanie, dokumentowanie i przekaz elementów kultury ludowej.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- zadań edukacyjnych, w tym warsztatów, kursów i szkoleń dotyczących zagadnień szeroko pojętej kultury ludowej, w tym niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- zadań z zakresu szeroko pojętej animacji kulturowej i społecznej prowadzonej w oparciu o niematerialne dziedzictwo kulturowe, wspomagających lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji;
- publikacji książkowych z zakresu dziedzictwa kultury ludowej;
- zadań dotyczących dokumentacji, archiwizacji i udostępniania unikalnych zjawisk z zakresu dziedzictwa kultury ludowej, w tym sztuki i rękodzieła ludowego, gwary, muzyki, tańca, śpiewu, obrzędowości, obyczajowości;
- zadań popularyzujących unikalne i żywe elementy kultury ludowej, w tym konkursy, przeglądy, festiwale sztuki i rękodzieła ludowego;
- zadań dotyczących ochrony architektury regionalnej;
- zadań o charakterze artystycznym, użytkowym inspirowanych tradycyjną twórczością ludową;
- projektów badawczych i popularyzatorskich z zakresu antropologii kulturowej, etnologii i etnografii.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- organizacje pozarządowe;
- podmioty prowadzące działalność gospodarczą;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Narodowych Instytucji Kultury,
ul. Krakowskie Przedmieście 15/17,
00-071 Warszawa

OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ZA GRANICĄ

Celem priorytetu jest dokumentowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- państwowe instytucje kultury;
- samorządowe instytucje kultury;
- archiwa państwowe;
- organizacje pozarządowe;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Dziedzictwa Kulturowego,
ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

OCHRONA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

Celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z zasadami konserwatorskimi opartymi na zasadzie zrównoważonego rozwoju zapisanej w art. 5 Konstytucji RP.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie zadań, służących ochronie dziedzictwa archeologicznego:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, niezwiązane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego:

- samorządowe instytucje kultury;
- państwowe instytucje kultury;
- organizacje pozarządowe;
- publiczne uczelnie akademickie;
- niepubliczne uczelnie akademickie;
- podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa,
ul. Szeroki Dunaj 5, 00-255 Warszawa

<http://www.nid.pl>

OCHRONA I CYFRYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych, bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku, lub uczelni publicznych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- opracowanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego ze szczególnym uwzględnieniem niepaństwowego zasobu archiwalnego wraz z przeprowadzeniem koniecznych prac konserwatorskich;
- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- organizacje pozarządowe;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne;
- uczelnie publiczne.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów,

ul. Goraszewska 7, 02-910 Warszawa

<http://nimoz.pl/>

MIEJSCA PAMIĘCI I TRWAŁE UPAMIĘTNIANIE W KRAJU

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo

kluczowych wydarzeń z historii Polski. Wspierane są także działania mające na celu upowszechnianie wiedzy na temat miejsc, faktów i postaci związanych z walką i męczeństwem. W sposób szczególny dotyczy to miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie miejsc pamięci i trwałych upamiętnień opieką polegającą w szczególności na:

- 1) naukowym badaniu i dokumentowaniu miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscach pamięci;
- 3) zabezpieczeniu i utrzymaniu miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) utrwaleniu wartości i autentyzmu miejsc pamięci;
- 5) popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej.

Promowane jest:

- 1) podkreśleniu prestiżu miejsca pamięci/trwałego upamiętnienia;
- 2) nadanie lub przywrócenie odpowiedniego wyrazu;
- 3) zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów;
- 4) zapewnienie jak najlepszej dostępności miejsca/trwałego upamiętnienia;
- 5) tworzenie nowych trwałych upamiętnień w miejscach, gdzie ich obecność jest uzasadniona interesem społecznym;
- 6) twórcze zastosowanie nowoczesnych metod badań, edukacji i promocji do ochrony dziedzictwa narodowego;
- 7) stosowanie rozwiązań prawnych sprzyjających lepszej opiece nad miejscami pamięci/trwałym upamiętnieniami (uwzględnienie miejsca pamięci, jego ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, czy objęcie go inną formą ochrony prawnej).

Instytucja zarządzająca:

Departament Dziedzictwa Kulturowego MKiDN

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

GROBY I CMENTARZE WOJENNE W KRAJU

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na:

- prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich;
- zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie;
- prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych;
- prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwaterny/cmentarza wojennego;
- dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych;
- popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy.

Promowane jest:

- obejmowanie opieką obiektów, których stan zachowania wymaga podjęcia niezwłocznego działania;
- opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi o wyjątkowej wartości historycznej;
- nadanie lub przywrócenie odpowiedniej rangi obiektom grobownictwa wojennego;
- wykorzystanie nowoczesnych metod badań, edukacji, i promocji;
- zaangażowanie w opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jak największej liczby różnych podmiotów;
- stosowanie, w ramach obowiązujących przepisów prawa, rozwiązań sprzyjających lepszej ochronie prawnej grobów i cmentarzy wojennych.

Instytucja zarządzająca:

Departament Dziedzictwa Kulturowego MKiDN

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

II. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków

wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane między innymi na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

O przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego instytucje wyznaniowe mogą się ubiegać na realizację następujących zadań:

1. konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo. tj.

a) ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane zgodnie z którą ilekroć w ustawie jest mowa o remoncie należy przez to rozumieć wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, a niestanowiących bieżącej konserwacji, przy czym dopuszcza się stosowanie wyrobów budowlanych innych niż użyto w stanie pierwotnym (art. 3 pkt. 8),

b) ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zgodnie z którą użyte w ww. ustawie określenia oznaczają:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1),

- prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań (art. 3 pkt 6),

c) w aktualnym ustawodawstwie brak jest legalnej definicji „obiektu sakralnego” oraz „obiektu kościelnego”, dlatego na potrzeby udzielenia dotacji z Funduszu Kościelnego przyjmuje się, że:

- obiekty sakralne - są te miejsca, w których stale i systematycznie zbierają się wierni danej religii (wyznania) dla wzięcia udziału w nabożeństwach i innych zorganizowanych formach uprawiania kultu religijnego (vide wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 17 czerwca 1991 r., sygn. akt II SA 391/91),

- obiekty kościelne – są to inne obiekty należące do kościelnych osób prawnych, które, co do zasady, stanowią „budynki towarzyszące” obiektom sakralnym, przez które, na gruncie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2013, poz. 1169, z późn. zm.) rozumie się „położone w sąsiedztwie obiektów sakralnych: budynki stanowiące mieszkanie proboszcza lub rektora i kancelarię parafialną lub kancelarię rektora (plebanię), budynki stanowiące mieszkanie wikariuszy (wikariatkę), budynki stanowiące mieszkanie pracowników świeckich parafii lub rektoratu (organistówkę), budynki punktu katechetycznego i budynki domu zakonnego związanego z duszpasterstwem w tym obiekcie sakralnym albo świadczeniem w nim pomocy.”.

Dotacje przeznaczane są, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

III. Wojewódzki Konserwator Zabytków

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków, działając z upoważnienia ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustala kryteria i sposób naboru wniosków oraz podziału środków finansowych na cele związane z ochroną zabytków i opieką

nad zabytkami w ramach środków przyznanych przez Wojewodę Mazowieckiego, pozostających w jego dyspozycji.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

1. nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków:

- a) wymagających wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych,
- b) niewymagających wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;

2. nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja) po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót, określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;

- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
 - 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
 - 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
 - 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
 - 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
 - 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.
3. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
4. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
5. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
6. Wnioskodawca ubiegający się o kwotę wyższą niż 50% nakładów koniecznych zobowiązany jest dołączyć informację na ten temat wraz z uzasadnieniem, w którym zostanie opisana wyjątkowa wartość historyczna, artystyczna lub naukowa zabytku albo też informację o konieczności przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych oraz innych dokumentów potwierdzających konieczność niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. Wniosek nie zawierający takiego uzasadnienia zostanie potraktowany, jako wniosek o udzielenie dotacji w wysokości określonej zgodnie z §1 ust.3.
7. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 3-5.

IV. Budżety jednostek samorządu terytorialnego

Ustawodawca w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidział też możliwość dofinansowywania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków ze środków jednostek samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez organy stanowiące tych jednostek. Dotyczy to samorządów wszystkich szczebli.

W każdym przypadku o dotację może ubiegać się, w drodze corocznie ogłaszanego konkursu, każdy podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego. Ze środków dotacji można dofinansować wykonanie planowanych prac lub robót budowlanych tylko przy zabytkach wpisanych do rejestru, które mieszczą się w katalogu wskazanym w w/w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Na szczeblu wojewódzkim, co roku w budżecie województwa Marszałka Mazowieckiego zabezpieczane są środki finansowe przeznaczone na udzielenie dotacji na wykonanie prac lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego.

Ponadto w ramach sprawowanego mecenatu zarówno przez samorząd województwa, jak i gminny, udzielane są, w drodze corocznie ogłaszanych konkursów ofert, dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

2. Źródła publiczne. Środki zagraniczne.

Możliwość finansowania ochrony zabytków została włączona do działań współfinansowanych środkami finansowymi Unii Europejskiej. Wejście Polski do Unii Europejskiej otworzyło wiele nowych możliwości związanych z realizacją projektów z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Fundusze europejskie, tj. fundusze strukturalne, programy wspólnotowe oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy umożliwiły realizację wielu ciekawych inicjatyw, zarówno tych o charakterze infrastrukturalnym, jak i przedsięwzięć artystycznych.

Działania związane z zakresem kultury i ochrony dziedzictwa narodowego mogą być dofinansowywane z dwóch zasadniczych źródeł:

I. Fundusze Unii Europejskiej

1. Fundusze strukturalne i Fundusz Spójności:

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko,
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego.

II. Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy

Ze względu na czas przejściowy pomiędzy dwoma okresami finansowania, w czasie sporządzania niniejszego opracowania nie były jeszcze znane zasady finansowania działań związanych z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego po 2020 r.

Inne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Projekty związane z ochroną zabytków mogą być również finansowane z różnego rodzaju funduszy, powołanych do realizacji zadań w innych dziedzinach. Wśród nich należy wymienić Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, który w ramach priorytetowych działań wspiera prace leczniczo-pielęgnacyjne przy drzewach i krzewach, a w szczególności – pomnikach przyrody oraz parkach. Warto podkreślić, że działania na rzecz ochrony zabytkowych parków i ogrodów oraz inicjowanie szczegółowych prac badawczych w tych obiektach prowadzone są także z ramienia Narodowego Instytutu Dziedzictwa. W ramach wieloletniej współpracy, w zakresie wspierania procesu rewaloryzacji najbardziej prestiżowych historycznych założen ogrodowych, pomiędzy Narodowym Instytutem Dziedzictwa a Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, powstała Lista zabytkowych założen ogrodowych, których właściciele i użytkownicy mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków Funduszu. Lista składa się z części stałej „Listy najcenniejszych zabytkowych założen ogrodowych Polski” i części ruchomej, ustalonej w cyklu trzyletnim „Listy preferencyjnej zabytkowych parków i ogrodów dla Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej”. Na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa www.nid.pl opisana została szczegółowa procedura aktualizacji w/w listy.

Środki Wojewódzkiego Funduszu (a także Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) mogą być przeznaczone m.in. na: edukację ekologiczną oraz propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju, przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody, w tym urządzenie i utrzymanie terenów zieleni, zadrzewień,

zakrzewień oraz parków, dofinansowywanie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej udziela pomocy finansowej w formie pożyczek, dotacji, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych.

O pomoc ze środków WFOŚiGW ubiegać się mogą zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i przedsiębiorcy oraz organizacje pozarządowe. Finansowanie zadań związanych z ochroną zabytków zagwarantowano w Priorytecie: Ochrona przyrody i krajobrazu. Dotacja oraz dofinansowanie w formie przekazania środków państwowym jednostkom budżetowym mogą być przyznawane do wysokości 99% całkowitego kosztu zadania z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu obejmujące prace rewitalizacyjne realizowane na terenach objętych ochroną lub w stosunku do obiektów poddanych pod ochronę, ujętych w rejestrze albo ewidencji, zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Narodowe Centrum Nauki

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach mogą być również dofinansowane przez na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki ze środków pozostających w dyspozycji Narodowego Centrum Nauki.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa to największy w Europie projekt społeczny i edukacyjny, najważniejsze święto zabytków kultury Starego Kontynentu. Ich idea narodziła się w 1985 r. w Granadzie w Hiszpanii podczas II Konferencji Rady Europy. Wówczas po raz pierwszy bezpłatnie udostępniono zwiedzającym obiekty, do których dostęp dotychczas był ograniczony. Inicjatywa cieszyła się tak dużym zainteresowaniem, że w 1991 r. zainspirowała Radę Europy do ustanowienia Europejskich Dni Dziedzictwa. Głównym celem Europejskich Dni Dziedzictwa jest promowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz przypominanie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców, co nadaje im wymiar uniwersalny. W obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa uczestniczą wszystkie państwa, członkowie Rady Europy, w tym Polska, która włączyła się do tej akcji w 1993 r. Co roku we wrześniu organizatorzy

udostępniają do zwiedzania szerokiej publiczności zabytki i miejsca kultury, przygotowują festyny, jarmarki, imprezy plenerowe, inscenizacje, turnieje rycerskie, wystawy, odczyty naukowe, konkursy, spotkania z twórcami kultury i wiele innych imprez o różnorodnym charakterze, skierowanych do różnych grup społecznych i wiekowych. Dzięki temu obywatele państw uczestniczących w EDD mają doskonałą okazję do poznania dorobku kulturowego regionu, który zamieszkują.

Ogólnopolski konkurs „Zabytek zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Podmiotem realizującym procedurę konkursową, podobnie jak wyżej omówione Europejskie Dni Dziedzictwa jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs, skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków, nie stanowi źródła finansowania zabytków, jednak warto o nim wspomnieć, bowiem jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Pozostałe źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

fundusze fundacji krajowych, m.in. Fundacja im. Stefana Batorego (www.batory.org.pl), Fundacja Kronenberga (www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index);

fundusze europejskie, m.in. Programy Europejskiej Fundacji Kultury (www.eurocult.org), Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (www.efrwp.pl);

fundusze międzynarodowe, m.in. Fundusze Wyszehradzkie (www.visegradfund.org), Szwajcarska Fundacja dla Kultury Pro Helvetia (www.prohelvetia.pl), Fundacja Współpracy Polsko–Niemieckiej (www.fwpn.org.pl), Polsko–Amerykańska Fundacja Wolności (www.pafw.pl);

fundusze organizacji międzynarodowych, m.in. Europa Nostra wręcza nagrody za utrzymywanie i restaurację obiektów kulturowych w krajach europejskich (www.europanostra.org).

11. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87, ust. 5 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami za monitorowanie realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu, który co dwa lata sporządza stosowne sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu. Niezwłocznie po zatwierdzeniu uchwałą Rady Powiatu Programu opieki nad zabytkami Powiatu Lipskiego, powołany zostanie zespół, który zajmie się monitoringiem realizacji programu. Zespół ten zostanie powołany uchwałą Zarządu Powiatu.

W okresach dwuletnich dokonywana będzie przez Zarząd Powiatu ocena realizacji programu. Ocena ta będzie udostępniana do publicznej wiadomości na stronie internetowej Powiatu. Zmiany w programie wymagają uchwały Rady Powiatu Lipskiego.

Prace nad kolejnym programem opieki nad zabytkami powinny być zainicjowane na trzy miesiące przed zakończeniem okresu czteroletniego obowiązywania programu.